

สังคมศาสตร์ในฐานะโครงสร้างพื้นฐานทางปัญญา:
การประเมินการใช้ประโยชน์ของความรู้ผ่านร่องรอยของการเปลี่ยนแปลง¹
Social Sciences as Intellectual Infrastructure:
Evaluating Research Utilization through Traces of Transformation

วิสุทธิ์ เวชวรารณ์

Whisut Vejvarabhorn

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

whisut.v@sac.or.th

จารุวรรณ ด้วงคำจันทร์

Jaruwan Duangkhamchan

นักวิชาการอิสระ

jaruwan.dkc@gmail.com

วันรับบทความ: 4 มีนาคม 2569 (Received March 4, 2026)

วันแก้ไขบทความ: 31 มีนาคม 2569 (Revised March 31, 2026)

วันตอบรับบทความ: 20 เมษายน 2569 (Accepted April 20, 2026)

บทคัดย่อ

บทความนี้เสนอการทำความเข้าใจใหม่เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้านสังคมศาสตร์ โดยเสนอแนวคิดเรื่องสังคมศาสตร์ในฐานะโครงสร้างพื้นฐานทางปัญญาและแนวทางในการติดตามร่องรอยการใช้ประโยชน์แทนการประเมินผลกระทบที่มองความสัมพันธ์แบบตรงไปตรงมาจากผลผลิตงานวิจัยสู่ผลลัพธ์เชิงนโยบายหรือนวัตกรรมเชิงผลิตภัณฑ์ บทความชี้ให้เห็นว่าความรู้ทางสังคมศาสตร์จำนวนมากทำงานในลักษณะสะสมและโดยอ้อมผ่านกระบวนการทางสังคมต่างๆ โดยอาศัยตัวอย่างจากงานวิชาการไทย

ด้านความเหลื่อมล้ำ ความขัดแย้งทางการเมือง ชาตินิยม และเพศสภาพ เพื่อแสดงให้เห็นว่า งานวิจัยมีบทบาทต่อสาธารณะผ่านการเปลี่ยนกรอบนิยาม ปัญหา การสร้างชุดเหตุผลร่วม การฝังตัวในแนวปฏิบัติของสถาบัน และการยกระดับคุณภาพของการถกเถียงสาธารณะ ผลกระทบในลักษณะนี้มักเกิดขึ้นในระยะยาวและเกี่ยวข้องกับผู้มีส่วนร่วมหลายฝ่าย จึงยากต่อการประเมินภายใต้ระบบที่เน้นผลลัพธ์แบบระยะสั้น บทความจึงเสนอให้เปลี่ยนจุดเน้นจากการวัดผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรมไปสู่การติดตามร่องรอยของการเปลี่ยนแปลงในสี่ระดับ ได้แก่ ถ้อยคำ การให้เหตุผลในระดับสาธารณะ การฝังตัวของความรู้ในระดับสถาบัน และกระบวนการทางสังคม ซึ่งแนวทางดังกล่าวจะช่วยพัฒนากรอบการประเมินที่สอดคล้องกับธรรมชาติของความรู้ สังคมศาสตร์และบทบาทในกระบวนการประชาธิปไตยร่วมสมัย

คำสำคัญ: สังคมศาสตร์, โครงสร้างพื้นฐานทางปัญญา, การใช้ประโยชน์งานวิจัย, ผลกระทบแบบสะสม, การให้เหตุผลสาธารณะ

Abstract

This article reconceptualizes research utilization in the social sciences by proposing the notion of social sciences as intellectual infrastructure. Rather than evaluating impact through linear models that trace direct pathways from research output to policy or innovative outcomes, the article argues that much of social science influence operates cumulatively and indirectly. Drawing on examples from Thai scholarship on inequality, political conflict, ethnicity, and gender, it demonstrates how research contributes to public life by reshaping problem definitions, generating shared frameworks of reasoning, informing institutional practices, and improving the quality of public deliberation. These

effects often unfold over extended periods and involve multiple actors, making them difficult to capture through short-term, output-oriented evaluation systems. The article therefore proposes a shift from measuring discrete results to identifying empirical traces of transformation across four levels: keywords, public reasoning, institutional embedding, and deliberative processes. By reframing utilization as a cumulative and structural process, the article offers a policy-relevant framework for evaluating social science research in ways that align with its epistemic nature and democratic function.

Keywords: Social sciences, Intellectual infrastructure, Research utilization, Cumulative impact, Public reasoning

บทนำ

แม้งานวิจัยด้านสังคมศาสตร์จะมีบทบาทสำคัญต่อการทำความเข้าใจความเหลื่อมล้ำ ความขัดแย้งทางการเมือง สิทธิของกลุ่มชาติพันธุ์ และความเสมอภาคทางเพศในสังคมไทย ทว่าคำถามเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ของสังคมศาสตร์ยังคงถูกหยาบยกขึ้นมาอภิปรายอย่างต่อเนื่องในวงวิชาการและนโยบายการบริหารงานงานวิจัย กล่าวได้ว่า ความคลางแคลงนี้เกิดขึ้นในบริบทที่การพัฒนาประเทศถูกประเมินผ่านตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจ เทคโนโลยี และนวัตกรรม ซึ่งให้ความสำคัญกับผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรม การวัดผลได้ชัดเจน และการแสดงผลในกรอบเวลาที่กำหนด ภายใต้มุมมองเช่นนี้ คุณค่าของความรู้ที่ทำงานผ่านการเปลี่ยนกรอบความคิดและการถกเถียงของสาธารณะ จึงถูกลดทอนความสำคัญลง

บทความนี้เสนอว่า งานวิจัยด้านสังคมศาสตร์ในประเทศไทยควรถูกทำความเข้าใจในฐานะโครงสร้างพื้นฐานทางปัญญาของกระบวนการประชาธิปไตยในสังคม กล่าวคือ สังคมศาสตร์เป็นองค์ความรู้ที่ทำให้สังคมสามารถนิยามปัญหา อภิปรายและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ตลอดจนร่วมกันตัดสินใจบนฐานของเหตุผลทางวิชาการที่ตรวจสอบได้ อย่างไรก็ตาม สิ่งที่เรียกว่าความรู้ในบทความนี้ ไม่ได้หมายถึง ความรู้ในฐานะที่เป็นเนื้อหาที่ถูกผลิตขึ้นจากการค้นคว้าวิจัยเพียงเท่านั้น แต่ยังหมายถึงเงื่อนไขที่ทำให้ความรู้นั้นสามารถถูกนำมาใช้ รับรู้ และกลายเป็นส่วนหนึ่งของการให้เหตุผลในระดับสาธารณะได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ โครงสร้างพื้นฐานทางปัญญา คือเงื่อนไขที่ทำให้ความรู้สามารถเคลื่อนไหว เชื่อมโยง และส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในระดับสังคมได้ ผลกระทบของสังคมศาสตร์จึงไม่อาจประเมินได้อย่างครบถ้วนผ่านการประเมินที่เป็นลำดับขั้นตอน

ข้อเสนอของบทความนี้สอดคล้องกับแนวคิดที่ชี้ให้เห็นว่า การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย โดยเฉพาะในสังคมศาสตร์ มิได้ดำเนินไปในลักษณะเป็นเส้นตรงจากความรู้สู่ผลลัพธ์ เพราะกระบวนการใช้ประโยชน์มักเกิดขึ้นผ่านกระบวนการสะสมและการแทรกซึมในระบบความคิดและการตัดสินใจของสังคม แคโรล ไวส์ (Carol H. Weiss) (1979) เสนอแนวคิดเรื่อง การคืบคลานของความรู้ (knowledge creep) และการทำหน้าที่สร้างความรู้ตื่น (enlightenment function) ซึ่งอธิบายว่า ความรู้มีบทบาทในการเปลี่ยนกรอบการรับรู้ของผู้คนผ่านการแทรกซึมแนวทางความคิดในสังคมอย่างช้า ๆ ซึ่งในที่สุดจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการตัดสินใจของผู้กำหนดนโยบายในระยะยาว ขณะที่ชาร์ลส์ อี. ลินบลอม (Charles E. Lindblom) และเดวิด เค. โคเฮน (David K. Cohen) (1979) ชี้ให้เห็นว่าความรู้ทางสังคมทำงานผ่านการปรับการให้เหตุผลมากกว่าการให้คำตอบเชิงเทคนิคโดยตรง ทำให้การตัดสินใจอย่างมีเหตุผลเกิดขึ้นในกระบวนการปรับตัวและต่อรองภายใต้เงื่อนไขทางสังคมและการเมือง ในอีกด้านหนึ่ง ปีเตอร์ เอ. ฮอลล์ (Peter A. Hall) (1993) อธิบาย

การเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายผ่านการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางนโยบาย ซึ่งเป็นชุดของแนวคิด สมมติฐาน และบรรทัดฐาน ที่กำหนดการมองปัญหาและทางเลือกเชิงนโยบายของสถาบัน โดยการเปลี่ยนแปลงในระดับนี้จะเกิดขึ้นเมื่อกรอบดังกล่าวถูกท้าทายและแทนที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้เชิงสังคม อย่างไรก็ตาม แม้แนวคิดเหล่านี้จะช่วยอธิบายลักษณะที่ไม่เป็นเส้นตรงของผลกระทบจากความรู้อย่างมีนัยสำคัญ แต่ก็ยังไม่ได้มีการพัฒนาเครื่องมือเชิงวิเคราะห์ที่สามารถติดตามร่องรอยของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวในระดับที่ตรวจสอบได้ บทความนี้จะเสนอแนวทางในการติดตามร่องรอย เพื่อขยายการอธิบายจากระดับแนวคิดไปสู่ระดับการประเมิน โดยมุ่งทำให้กระบวนการสะสมของความรู้สามารถถูกสังเกตและวิเคราะห์ได้อย่างเป็นระบบในบริบทสังคมไทย

บทความจะอภิปรายสนับสนุนข้อเสนอนี้ในสามส่วน ได้แก่ (1) บทบาทของสังคมศาสตร์ต่อการสร้างฐานความรู้สำหรับการถกเถียงสาธารณะและการเปลี่ยนแปลงทางกฎหมาย (2) การเปลี่ยนความหมายของการใช้ประโยชน์ภายใต้โครงสร้างทุนวิจยร่วมสมัย (3) หลักฐานการใช้ประโยชน์แบบสะสมและสร้างการเปลี่ยนแปลงในระยะยาว และ (4) จากหลักฐานสู่กรอบประเมินที่สอดคล้องกับธรรมชาติของความรู้สังคมศาสตร์

บทบาทของสังคมศาสตร์ต่อการสร้างฐานความรู้สำหรับการถกเถียงสาธารณะและการเปลี่ยนแปลงทางกฎหมาย

การพิจารณาบทบาทของงานวิจัยสังคมศาสตร์ในประเทศไทย จำเป็นต้องมองข้ามกรอบประเมินที่จำกัดผลกระทบไว้เพียงตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจ แล้วหันมาพิจารณาการทำหน้าที่พื้นฐานของความรู้ในสังคม เพราะงานสังคมศาสตร์จำนวนมากมิได้ผลิตคำตอบเชิงเทคนิคสำหรับการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่สร้างมุมมอง แนวคิด และคำอธิบายที่ช่วยให้สังคมสามารถทำความเข้าใจตนเอง ความรู้ในลักษณะนี้มีบทบาทสำคัญต่อการก่อรูปของการถกเถียงสาธารณะและกระบวนการตัดสินใจเชิงนโยบายในสังคมประชาธิปไตย

ความเหลื่อมล้ำและการทำให้โครงสร้างปรากฏตัว

งานศึกษาความเหลื่อมล้ำในสังคมไทยมีบทบาทสำคัญต่อการทำให้กลไกเชิงโครงสร้างของอำนาจและทรัพยากรกลายเป็นสิ่งที่สามารถอธิบายและอภิปรายได้ในปริมนทลสาธารณะ งานของ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ (2545; 2552) วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มทุน เครือข่ายอำนาจทางการเมือง และโครงสร้างเศรษฐกิจไทยในช่วงหลังวิกฤตการณ์ทางการเงิน พ.ศ. 2540 โดยใช้ให้เห็นว่า ความเหลื่อมล้ำไม่ได้เป็นเพียงผลลัพธ์ของความแตกต่างด้านรายได้เท่านั้น การกระจุกตัวของทรัพยากร การเข้าถึงโอกาส และโครงสร้างเชิงสถาบันที่เอื้อประโยชน์ต่อกลุ่มทุนบางกลุ่ม เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ความเหลื่อมล้ำยิ่งรากลึกและขยายตัว กล่าวได้ว่า การวิเคราะห์ดังกล่าวทำให้ประเด็นเรื่องทุนผูกขาดและเครือข่ายอำนาจ กลายเป็นคำอธิบายที่มีน้ำหนักทางวิชาการและถูกใช้เป็นกรอบการอภิปรายในระดับสาธารณะอย่างกว้างขวาง

สาระสำคัญของงานในลักษณะนี้ไม่ได้จำกัดอยู่ที่การยื่นข้อเสนอเชิงนโยบายโดยตรง แต่เน้นไปที่การเปิดเผยให้เห็นความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างผ่านข้อมูลและการวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ เมื่อความเหลื่อมล้ำได้รับการอธิบายด้วยภาษาทางวิชาการที่ชัดเจน การอภิปรายเชิงนโยบายจึงสามารถตั้งอยู่บนกรอบคิดดังกล่าวได้อย่างมีเหตุผล ในแง่นี้ ความรู้ทำหน้าที่ทั้งเป็นหลักฐานเชิงข้อมูลและเป็นฐานรองรับเชิงเหตุผลสำหรับการถกเถียงประเด็นเรื่องภาษี ความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ และบทบาทของรัฐในการกำกับตลาด

ในระดับชุมชน งานศึกษาของ อคิน รพีพัฒน์ และคณะ (2541) เกี่ยวกับชุมชนแออัดและคนจนเมืองได้ขยายความเข้าใจเกี่ยวกับความยากจนจากมิติรายได้ไปสู่มิติความสัมพันธ์ทางสังคม เครือข่ายความช่วยเหลือ และประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน งานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าชุมชนเมืองไม่ได้เป็นเพียงพื้นที่ของปัญหา แต่ยังเป็นพื้นที่ของการจัดการตนเองและการต่อรอง

กับรัฐ ความสำเร็จนี้ช่วยเปลี่ยนกรอบการมองคนจนเมืองจากวัตถุของการสงเคราะห์ ไปสู่ผู้มีศักยภาพและมีสิทธิในเมือง

กล่าวได้ว่าการทำให้โครงสร้างและประสบการณ์ชีวิตของคนชายขอบ ถูกอธิบายอย่างละเอียดมีผลต่อคุณภาพของการอภิปรายในปริมนทลสาธารณะ เพราะช่วยให้การกำหนดนโยบายตั้งอยู่บนความเข้าใจที่รอบด้านมากขึ้น หากปัญหาความยากจนถูกนิยามผ่านตัวชี้วัดเชิงรายได้เพียงอย่างเดียว นโยบายที่ถูกออกแบบอาจมุ่งเพียงการเพิ่มรายได้โดยไม่จะต้องเงื่อนไขด้านที่อยู่อาศัย สิทธิในการเข้าถึงบริการสาธารณะ หรือความมั่นคงในการดำรงชีวิต งานวิจัยทางสังคมศาสตร์จึงมีบทบาทในการขยายกรอบนิยามของปัญหา ซึ่งเป็นขั้นตอนสำคัญในกระบวนการตัดสินใจเชิงนโยบาย

ในมิติที่ใกล้เคียงกัน งานศึกษาของ บุญเลิศ วิเศษปรีชา (2560; 2565) เกี่ยวกับความทุกข์ทนทางสังคมและชีวิตของผู้ได้รับผลกระทบจากความรุนแรง ช่วยขยายให้ประเด็นที่เคยถูกทำให้เป็นเรื่องส่วนบุคคลถูกวางในบริบทเชิงโครงสร้าง การวิเคราะห์ของงานมุ่งอธิบายเงื่อนไขทางสังคมที่ก่อให้เกิดความทุกข์ ที่ยกระดับประสบการณ์ชีวิตไปสู่การวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง ซึ่งช่วยให้สังคมสามารถตั้งคำถามต่อระบบและนโยบายที่เกี่ยวข้องได้อย่างมีเหตุผล

จากกรณีศึกษาข้างต้นจะเห็นได้ว่า งานวิจัยเกี่ยวกับความเหลื่อมล้ำ ทำหน้าที่มากกว่าการบันทึกข้อเท็จจริง ผ่านการช่วยสร้างกรอบคิดที่ทำให้ความไม่เท่าเทียมสามารถถูกอภิปราย ตรวจสอบ และท้าทายในพื้นที่สาธารณะได้ กล่าวได้ว่า การมีกรอบความคิดดังกล่าวถือเป็นเงื่อนไขพื้นฐานของการตัดสินใจร่วมกันในสังคมที่ยึดหลักเหตุผลสาธารณะ เพราะการกำหนดนโยบายจำเป็นต้องตั้งอยู่บนความเข้าใจที่ชัดเจนเกี่ยวกับโครงสร้างอำนาจ และการกระจายทรัพยากร

การเมือง การนิยามปัญหา และการสร้างเหตุผลร่วมในสังคม

หากงานศึกษาความเหลื่อมล้ำช่วยให้โครงสร้างทางเศรษฐกิจมองเห็นได้ งานวิจัยด้านการเมืองเองก็มีบทบาทสำคัญในการทำความเข้าใจความขัดแย้ง ความเห็นต่าง และการต่อรองทางอำนาจในสังคมสามารถถูกอธิบายผ่านเหตุผลที่ตรวจสอบได้ งานศึกษาในลักษณะนี้มีความสำคัญต่อสังคมประชาธิปไตย เนื่องจากความขัดแย้งทางการเมืองมิได้เกิดขึ้นเพียงจากผลประโยชน์ที่แตกต่างกันเพียงอย่างเดียว หากแต่ยังเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ทางสังคม ความทรงจำทางประวัติศาสตร์ และความหมายที่ผู้คนใช้ทำความเข้าใจโลกทางการเมืองของตนเอง

ข้อเสนอของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2561) ซึ่งชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจกับความเหลื่อมล้ำทางการเมือง มีส่วนสำคัญต่อการขยายการอภิปรายสาธารณะเกี่ยวกับปัญหาการพัฒนาในประเทศไทย ในแง่หนึ่ง แม้งานเขียนของนิธิเองจะไม่ได้เสนอสูตรสำเร็จเชิงนโยบายเอาไว้ก็ตาม แต่ก็มีส่วนช่วยตั้งคำถามต่อเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่ทำให้ประชาชนบางกลุ่มมีอำนาจต่อรองทางการเมืองต่ำกว่ากลุ่มอื่นๆ การวิเคราะห์ในลักษณะนี้ทำให้ประเด็นเรื่องความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจและการเมืองสามารถถูกอภิปรายร่วมกันในฐานะปัญหาเดียวกัน แทนที่จะถูกแยกออกจากกันเป็นคนละมิติ

หรือในอีกด้านหนึ่ง งานศึกษาการเมืองร่วมสมัยของ ประจักษ์ ก้องกีรติ (2562) และกนกรัตน์ เลิศชูสกุล และคณะ (2567) ช่วยอธิบายว่า ความเข้าใจเรื่องประชาธิปไตยในสังคมไทยมิได้มีความหมายเดียวกันสำหรับทุกกลุ่มทางสังคม การศึกษาประสบการณ์และความคิดของประชาชนในบริบทความขัดแย้งทางการเมือง แสดงให้เห็นว่า ความเห็นต่างเกี่ยวกับประชาธิปไตยมักเกิดจากกรอบประสบการณ์ที่แตกต่างกัน มากกว่าที่จะเป็นเพียงความไม่เข้าใจข้อมูลหรือข้อเท็จจริง งานวิจัยลักษณะนี้ช่วยให้การอภิปรายในปริมนทลสาธารณะสามารถพิจารณาความขัดแย้งในฐานะความแตกต่างของโลกทัศน์และ

ประสบการณ์ทางสังคม ซึ่งเปิดโอกาสให้เกิดการสนทนาที่ตั้งอยู่บนความเข้าใจมากกว่าการตีตราอีกฝ่ายหนึ่ง

ความสำคัญของการทำความเข้าใจการเมืองผ่านประสบการณ์ของผู้คนยังปรากฏในงานภาคสนามเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางสังคมและความขัดแย้งร่วมสมัย งานศึกษาของ อนุสรณ์ อนุโณ และคณะ (2565) เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของเยาวชนไทย แสดงให้เห็นว่า การแสดงออกทางการเมืองของคนรุ่นใหม่เกี่ยวข้องกับประสบการณ์ชีวิต ความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจและความคาดหวังต่ออนาคต มากกว่าการตอบสนองต่อเหตุการณ์ทางการเมืองเฉพาะหน้าเพียงอย่างเดียว ในทำนองเดียวกัน งานวิจัยในพื้นที่ชายแดนภาคใต้ที่นำวิธีการทางมานุษยวิทยาไปใช้ ได้ช่วยให้ความขัดแย้งซึ่งมักถูกอธิบายผ่านกรอบความมั่นคงของรัฐสามารถถูกมองผ่านมิติของอัตลักษณ์ความทรงจำและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น (อนุสรณ์ อนุโณ, 2558)

ความรู้ที่เกิดจากการทำงานภาคสนามเช่นนี้มีบทบาทสำคัญต่อคุณภาพของการใช้เหตุผล ผ่านการช่วยลดการอธิบายปัญหาการเมืองผ่านภาพเหมารวมเมื่อประสบการณ์ของกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องถูกนำเสนออย่างเป็นระบบ การอธิบายเกี่ยวกับความขัดแย้งย่อมสามารถตั้งอยู่บนข้อมูลและความเข้าใจที่หลากหลายมากขึ้น เพราะการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยทางสังคมเกิดขึ้นผ่านกระบวนการนิยามปัญหาและการสร้างความเข้าใจร่วมกันก่อนจะนำไปสู่การตัดสินใจเชิงนโยบาย มุมมองดังกล่าวช่วยอธิบายว่าบทบาทของสังคมศาสตร์ในทางการเมืองไม่ได้จำกัดอยู่ที่การให้คำแนะนำแก่รัฐ หากแต่ยังเกี่ยวข้องกับการสร้างเงื่อนไขของการสนทนาในระดับสังคมด้วย

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า งานวิจัยด้านการเมืองช่วยให้ความขัดแย้งซึ่งอาจถูกมองว่าเป็นเพียงการเผชิญหน้าระหว่างฝ่ายต่างๆ กลายเป็นประเด็นที่สามารถวิเคราะห์ ตรวจสอบ และอธิบายผ่านเหตุผลร่วมกันได้ ความรู้ในลักษณะนี้จึงมีบทบาทต่อการดำรงอยู่ของพื้นที่สาธารณะ ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการตัดสินใจทางการเมืองในสังคมประชาธิปไตย

ชาติพันธุ์ เพศสภาพ และการเปลี่ยนแปลงทางกฎหมาย

ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ความรู้ทางสังคมศาสตร์กับการเปลี่ยนแปลงเชิงกฎหมาย สะท้อนให้เห็นบทบาทของความรู้ในระดับโครงสร้างอย่างชัดเจนกว่าพื้นที่อื่นๆ เนื่องจากกระบวนการออกกฎหมายจำเป็นต้องอาศัยเหตุผลสาธารณะที่สามารถอธิบายและตรวจสอบได้ งานวิจัยทางสังคมศาสตร์มีส่วนสำคัญต่อการสร้างฐานข้อมูล แนวคิด และมุมมองในการอธิบาย ซึ่งช่วยให้ประเด็นที่เคยถูกมองว่าเป็นปัญหาเฉพาะกลุ่ม กลายเป็นคำถามเชิงนโยบายที่สังคมโดยรวมต้องพิจารณาร่วมกัน

กรณีการศึกษาชาติพันธุ์ในประเทศไทยเป็นตัวอย่างสำคัญของกระบวนการสะสมองค์ความรู้ในระยะยาว งานวิจัยด้านชาติพันธุ์วิทยาและมานุษยวิทยาตั้งแต่ช่วงกลางศตวรรษที่ 20 ได้ขยายความเข้าใจเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์จากกรอบการมองแบบความมั่นคงของรัฐไปสู่การพิจารณาวิถีชีวิต อัตลักษณ์ และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติ (ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ, 2546; นิติ ภาวครพันธุ์, 2560) งานศึกษาจำนวนมากแสดงให้เห็นว่าการดำรงชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์เกี่ยวข้องกับความรู้ด้านสิ่งแวดล้อม ระบบเครือญาติ และรูปแบบการจัดการทรัพยากรที่มีประวัติศาสตร์ยาวนาน ความเข้าใจเช่นนี้ช่วยตั้งคำถามต่อภาพแทนเดิมที่มองกลุ่มชาติพันธุ์ในฐานะผู้บุกรุกพื้นที่ป่าหรือเป็นปัญหาด้านความมั่นคง

การเปลี่ยนแปลงความเข้าใจดังกล่าวมีผลต่อการถกเถียงเชิงนโยบายในระดับประเทศ การสะสมองค์ความรู้เกี่ยวกับสิทธิทางวัฒนธรรมและความหลากหลายทางชาติพันธุ์มีส่วนสนับสนุนการอภิปรายที่นำไปสู่พระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมวิถีชีวิตกลุ่มชาติพันธุ์ พ.ศ. 2568 ซึ่งรับรองสิทธิในการดำรงวิถีชีวิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชนชาติพันธุ์ในฐานะส่วนหนึ่งของสังคมไทย การกล่าวเช่นนี้มิได้หมายความว่างานวิจัยเป็นปัจจัยเพียงประการเดียวของการเปลี่ยนแปลงทางกฎหมาย หากแต่มองว่าการสะสม

องค์ความรู้มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างเหตุผลและวางหลักคิดในการอภิปรายสาธารณะ ซึ่งเอื้อต่อการยอมรับหลักการดังกล่าวในระดับนโยบาย

กระบวนการในลักษณะใกล้เคียงกันยังสามารถเห็นได้จากการศึกษาด้านเพศสภาพและความหลากหลายทางเพศในประเทศไทย งานของ นฤพนธ์ ต้วงวิเศษ (2556) วิเคราะห์กลไกทางวัฒนธรรมและสถาบันที่ผลิตซ้ำบรรทัดฐานแบบสองเพศในสังคมไทย โดยแสดงให้เห็นว่าความไม่เท่าเทียมทางเพศไม่ได้เป็นเพียงเรื่องทัศนคติและอัตลักษณ์ส่วนบุคคล แต่ยังเกี่ยวข้องกับโครงสร้างทางสังคมและความหมายทางวัฒนธรรมที่ฝังอยู่ในสถาบันต่างๆ การวิเคราะห์ดังกล่าวช่วยให้ประเด็นความหลากหลายทางเพศสามารถถูกอภิปรายในฐานะคำถามเรื่องสิทธิและความเสมอภาค มากกว่าการถกเถียงในระดับศีลธรรมและการเปี่ยงเบน

ในด้านกฎหมาย ธัญญารัตน์ ทองมูลิธิ (2562) ศึกษากรอบกฎหมายต้นแบบเกี่ยวกับการรับรองสิทธิการสมรสของบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ โดยอธิบายหลักการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และความเสมอภาคตามมาตรฐานสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ งานวิชาการในลักษณะนี้ช่วยให้การอภิปรายเรื่องสมรสเท่าเทียมมีฐานเหตุผลทางกฎหมายที่ชัดเจน และสามารถเชื่อมโยงกับพันธกรณีด้านสิทธิมนุษยชนของประเทศไทยในเวทีระหว่างประเทศ

หากพิจารณาพร้อมกับข้อเสนอที่ว่า การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยทางสังคมเกิดขึ้นผ่านกระบวนการนิยามปัญหาและการสร้างความเข้าใจร่วมกันจะนำไปสู่การตัดสินใจเชิงนโยบาย จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางกฎหมายในทั้งสองกรณีเป็นผลมาจากการสะสมองค์ความรู้ การถกเถียงสาธารณะ และการปรับเปลี่ยนแปลงความเข้าใจของสังคมในระยะยาว

จากมุมมองนี้ งานวิจัยด้านชาติพันธุ์และเพศสภาพจึงทำหน้าที่เป็นโครงสร้างพื้นฐานทางปัญญาที่ช่วยให้สังคมสามารถพิจารณาคำถามเรื่อง

สิทธิ ความเสมอภาค และความหลากหลายผ่านเหตุผลที่ตรวจสอบได้ การมีฐานความรู้ดังกล่าวช่วยให้การออกกฎหมายตั้งอยู่บนข้อมูลและการวิเคราะห์มากกว่าความเชื่อหรืออคติ ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการตัดสินใจร่วมกันในสังคมประชาธิปไตย

ความรู้ในฐานะโครงสร้างพื้นฐานทางปัญญาของการตัดสินใจร่วมกัน

ตัวอย่างจากการศึกษาความเหลื่อมล้ำ การเมือง ชชาติพันธุ์ และเพศสภาพ ที่กล่าวมา จะเห็นได้ถึงลักษณะร่วมบางประการของงานวิจัยสังคมศาสตร์ไทย นั่นคือความรู้มิได้ทำงานผ่านการนำข้อค้นพบไปใช้โดยตรงเท่านั้น หากแต่ยังมีบทบาทในการเปลี่ยนวิธีที่สังคมเข้าใจปัญหา นิยามผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง และกำหนดหรือขยายขอบเขตของสิ่งที่สามารถอภิปรายได้ในพื้นที่สาธารณะ กระบวนการดังกล่าวเกิดขึ้นผ่านการสะสมองค์ความรู้ การถกเถียงทางวิชาการ และการเผยแพร่สู่สาธารณะในระยะยาว

ในมุมมองของบทความนี้ บทบาทดังกล่าวสามารถทำความเข้าใจได้ในฐานะโครงสร้างพื้นฐานทางปัญญา ซึ่งหมายถึงชุดของความรู้ แนวคิด และเหตุผลที่ช่วยให้สังคมสามารถอภิปรายและตัดสินใจเกี่ยวกับประเด็นสาธารณะได้อย่างมีหลักเกณฑ์ เพราะความรู้สังคมศาสตร์มีลักษณะคล้ายโครงสร้างพื้นฐานที่แม้จะไม่ปรากฏเป็นผลลัพธ์เฉพาะหน้า แต่ก็ทำหน้าที่รองรับและค้ำยันกระบวนการทางสังคมที่สำคัญในระยะยาว การอภิปรายเรื่องสิทธิชาติพันธุ์ ความเสมอภาคทางเพศ หรือความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ ล้วนแต่ต้องอาศัยฐานความเข้าใจที่ถูกสร้างขึ้นผ่านการทำงานวิจัยอย่างต่อเนื่อง

ลักษณะของการสร้างผลกระทบเช่นนี้ทำให้การใช้ประโยชน์จากงานสังคมศาสตร์แตกต่างจากการถ่ายทอดเทคโนโลยีหรือการพัฒนานวัตกรรมเชิงผลิตภัณฑ์ เนื่องจากผลลัพธ์จำนวนมากปรากฏในรูปของการเปลี่ยนมุมมองหรือขยายความคิด การยกระดับคุณภาพของการอภิปรายสาธารณะ และการสร้างเหตุผลร่วมที่ใช้ประกอบการตัดสินใจทางสังคม ผลกระทบของงาน

วิจัยจึงมักเกิดขึ้นผ่านระยะเวลาที่ยาวนานและเกี่ยวข้องกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องหลายกลุ่มมากกว่าการนำข้อค้นพบไปใช้โดยตรงในขั้นตอนเดียว

ในท้ายที่สุด การทำความเข้าใจธรรมชาติของความรู้ในลักษณะนี้มีความสำคัญต่อการอภิปรายเรื่องการประเมินคุณค่าและการใช้ประโยชน์ของงานวิจัยสังคมศาสตร์ในบริบทนโยบายการวิจัยร่วมสมัย เพราะหากใช้กรอบการประเมินที่ตั้งอยู่บนความคาดหวังเรื่องผลลัพธ์ระยะสั้นเพียงด้านเดียว บทบาทของความรู้ซึ่งทำงานผ่านการสะสมและการสนทนาในสังคมอาจไม่สามารถถูกนำไปพิจารณาได้อย่างครบถ้วน

การเปลี่ยนความหมายของการใช้ประโยชน์ภายใต้โครงสร้างทุนวิจัยร่วมสมัย

ถึงแม้ว่างานวิจัยสังคมศาสตร์จำนวนมากจะมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างความเข้าใจสาธารณะและการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบาย ทว่าคำถามเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ของสังคมศาสตร์ยังคงปรากฏอย่างต่อเนื่องในวงวิชาการและนโยบายไทย ปรากฏการณ์ดังกล่าวมิได้เกิดจากการขาดผลงานหรือความเกี่ยวข้องกับสังคม หากแต่ยังสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างการบริหารทุนวิจัยและกรอบการประเมินคุณค่าความรู้ในระดับนโยบาย ซึ่งมีแนวโน้มให้ความสำคัญกับผลลัพธ์บางประเภทมากกว่าประเภทอื่น

การปรับโครงสร้างระบบวิจัยและทิศทางการสนับสนุนทุน

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างระบบวิจัยของประเทศไทยในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อวิธีการมองเห็นและประเมินคุณค่าของงานวิจัยสังคมศาสตร์ การประกาศใช้พระราชบัญญัติสถานโยบายการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2562 ได้ปรับรูปแบบการบริหารทุนวิจัยจากระบบหน่วยงานสนับสนุนแบบเดิมไปสู่กลไกที่เน้นการกำหนดยุทธศาสตร์ระดับชาติและการบริหารจัดการแบบโปรแกรม

มากขึ้น การจัดตั้งหน่วยบริหารและจัดการทุนเฉพาะด้าน (Program Management Unit: PMU) มีเป้าหมายเพื่อเชื่อมโยงการลงทุนด้านวิจัยกับการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และนวัตกรรมอย่างเป็นระบบ

ภายใต้โครงสร้างใหม่นี้ การสนับสนุนงานวิจัยจำนวนมากถูกออกแบบให้สัมพันธ์กับผลลัพธ์ที่สามารถนำไปใช้ในเชิงนโยบายหรือเศรษฐกิจได้อย่างชัดเจน หน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) เป็นตัวอย่างสำคัญของแนวโน้มดังกล่าว โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับโครงการที่ใช้ทุนทางวัฒนธรรม ทรัพยากรท้องถิ่น และองค์ความรู้ชุมชนเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากและสร้างความสามารถในการแข่งขันของพื้นที่ (นุริมะห์ ลูติง และจุฑามาศ ขวามาภิภรณ์, 2563) การกำหนดเป้าหมายในลักษณะนี้สะท้อนความพยายามของรัฐในการทำให้การลงทุนด้านวิจัยสามารถตอบโจทย์การพัฒนาเชิงพื้นที่และลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ

แนวทางดังกล่าวเปิดพื้นที่ให้สังคมศาสตร์เข้าไปมีบทบาทในฐานะเครื่องมือสนับสนุนการพัฒนาในหลายมิติ งานวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยวโดยชุมชน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ หรือเศรษฐกิจสร้างสรรค์ได้รับการสนับสนุนเพิ่มขึ้น เนื่องจากสามารถเชื่อมโยงองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมกับการสร้างรายได้หรือการจ้างงานในระดับพื้นที่ ตัวอย่างกรณีศึกษา เช่น การพัฒนาการท่องเที่ยวในพื้นที่แม่แจ่ม (สุรพล ใจวงศ์ษา, 2564) หรือการใช้ทุนวัฒนธรรมในพื้นที่ชุมชนเมืองเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจท้องถิ่น (ปกรณั ดิษฐกิจ, 2564) กรณีเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าสังคมศาสตร์สามารถทำงานร่วมกับนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจได้อย่างใกล้ชิด

อย่างไรก็ตาม การกำหนดทิศทางการลงทุนผ่านเป้าหมายเชิงยุทธศาสตร์และผลลัพธ์ที่ต้องแสดงได้ในระดับโครงการยังส่งผลกระทบต่อวิธีการสื่อสารคุณค่าของความรู้โดยตรง โครงการที่สามารถนำเสนอผลลัพธ์ในรูปของรายได้ การเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ หรือจำนวนผู้เข้าร่วมกิจกรรมมีความได้เปรียบในการรายงานความสำเร็จต่อผู้กำหนดนโยบาย เมื่อเปรียบเทียบกับงานวิจัยที่มุ่งสร้างความ

เข้าใจเชิงโครงสร้างหรือการเปลี่ยนแปลงทางความคิดซึ่งต้องอาศัยระยะเวลานานและผู้มีส่วนร่วมหลากหลายกลุ่ม

ความแตกต่างดังกล่าวไม่ได้เกิดจากข้อกำหนดเฉพาะของหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่ง หากแต่ยังเกี่ยวข้องกับตรรกะของระบบงบประมาณและการบริหารโครงการภาครัฐที่ต้องแสดงผลลัพธ์ภายในเวลาที่กำหนด การประเมินผลผ่านรอบโครงการจึงให้ความสำคัญกับผลลัพธ์ที่สามารถวัดและรายงานได้ในระยะสั้นมากกว่าองค์ความรู้ที่ทำงานผ่านกระบวนการสะสมและการสนทนาสาธารณะในระยะยาว

บทความมองว่าการปรับโครงสร้างระบบวิจัยหลังปี พ.ศ. 2562 มีได้ลดบทบาทของสังคมศาสตร์ แต่ยังสามารถเปลี่ยนเงื่อนไขของการมองเห็นคุณค่าของความรู้อย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือ งานที่สามารถแปลผลเป็นผลลัพธ์เศรษฐกิจหรือการพัฒนาเชิงพื้นที่มีช่องทางสื่อสารกับนโยบายได้ง่ายกว่า ขณะที่งานซึ่งทำหน้าที่สร้างกรอบความเข้าใจทางสังคมหรือเปิดพื้นที่ถกเถียงสาธารณะอาจต้องใช้เวลาานกว่าจะปรากฏผลลัพธ์ในรูปแบบที่ระบบประเมินสามารถรับรู้ได้ กลายเป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือความเข้าใจและเป้าหมายของการสร้างคุณค่า ประเด็นดังกล่าวจึงนำไปสู่คำถามเกี่ยวกับความหมายของการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย

การเปลี่ยนความหมายของการใช้ประโยชน์ในงานวิจัย สังคมศาสตร์ไทย

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างระบบวิจัยยังเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงความหมายของคำว่า การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในบริบทสังคมศาสตร์ไทยด้วยความหมายดังกล่าวมีพัฒนาการตามบริบทนโยบายและรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างนักวิจัย ชุมชน และรัฐในแต่ละช่วงเวลา การทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงนี้จึงจำเป็นต้องพิจารณาทั้งประวัติศาสตร์ของการทำงานวิจัยเพื่อสังคมและทิศทางการพัฒนาในยุคปัจจุบันร่วมกัน

ในช่วงการดำเนินงานของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นตัวอย่างสำคัญของการใช้ประโยชน์ความรู้ที่เน้นกระบวนการเรียนรู้ร่วมระหว่างนักวิจัยกับชุมชน โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นมากกว่า 3,700 โครงการครอบคลุมประเด็นทรัพยากรธรรมชาติ เกษตรกรรม สุขภาพ วัฒนธรรม และการจัดการชุมชน (นูริมะห์ ลูติง และจุฑามาศ ขาวมาลีภรณ์, 2563) โดยให้ความสำคัญกับการสร้างความรู้จากประสบการณ์ของผู้คนในพื้นที่ การทำงานในลักษณะนี้ช่วยให้ชุมชนสามารถวิเคราะห์ปัญหาของตนเอง วางแผนจัดการทรัพยากร และต่อรองกับหน่วยงานรัฐหรือภาคตลาดได้อย่างมีข้อมูลรองรับ

ลักษณะสำคัญของการใช้ประโยชน์ในช่วงเวลาดังกล่าวคือการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมมากกว่าการสร้างผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ ในทันที ความสำเร็จของโครงการจำนวนมากปรากฏในรูปของการรวมกลุ่มของชุมชน การจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน หรือการเพิ่มศักยภาพของคนในพื้นที่ให้สามารถสื่อสารกับรัฐและตลาดได้อย่างเท่าเทียมมากขึ้น ผลลัพธ์เช่นนี้มักต้องอาศัยระยะเวลาและกระบวนการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง ซึ่งจะทำให้การประเมินผลจำเป็นต้องพิจารณาความเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพควบคู่กับตัวชี้วัดเชิงปริมาณ

ภายหลังการปรับโครงสร้างระบบวิจัย ความหมายของการใช้ประโยชน์มีแนวโน้มเชื่อมโยงกับการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจและการพัฒนาเชิงพื้นที่มากขึ้น งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับทุนวัฒนธรรม การท่องเที่ยวโดยชุมชน หรือเศรษฐกิจสร้างสรรค์ได้รับการสนับสนุนเพิ่มขึ้น เนื่องจากสามารถแสดงผลลัพธ์ผ่านรายได้ การจ้างงาน หรือการเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ในระดับพื้นที่ แม้แนวโน้มดังกล่าวช่วยเปิดช่องทางใหม่ให้สังคมศาสตร์มีบทบาทต่อการพัฒนาเศรษฐกิจร่วมสมัย อย่างไรก็ตาม เมื่อผลลัพธ์ทางเศรษฐกิจกลายเป็นเป้าหมายหลักในการบ่งชี้คุณค่าของโครงการวิจัย การใช้ประโยชน์ที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมหรือการสร้างความสำเร็จร่วม อาจถูกทำให้ประเมินยุ่งยากขึ้นในระบบรายงานผล ตัวอย่างเช่น การสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

หรือการเปลี่ยนความคิดเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ อาจไม่สามารถแสดงผลผ่านตัวเลขที่เป็นผลมาจากการดำเนินโครงการในช่วงเวลาเดียวกับโครงการ แม้ว่าความเข้มแข็งหรือการเปลี่ยนความคิดดังกล่าวจะมีผลต่อความยั่งยืนของพื้นที่ในระยะยาวก็ตาม

ในมุมมองของบทความนี้ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมิได้เป็นเพียงการเพิ่มตัวเลือกของการใช้ประโยชน์ หากแต่เป็นการเปลี่ยนวิธีการที่ใช้สื่อสารคุณค่าของความรู้ นั่นคือ ความสำเร็จของโครงการมีแนวโน้มถูกแปลผ่านตัวชี้วัดที่สอดคล้องกับเศรษฐกิจและการแข่งขันของพื้นที่มากขึ้น ขณะที่ผลกระทบซึ่งเกี่ยวข้องกับการสร้างเหตุผลสาธารณะหรือการเปลี่ยนแปลงกรอบความเข้าใจทางสังคมต้องอาศัยคำอธิบายเพิ่มเติมเพื่อให้สามารถรับรู้ได้ในระดับนโยบาย

ความเปลี่ยนแปลงของความหมายดังกล่าวนำไปสู่คำถามสำคัญเกี่ยวกับรูปแบบของการใช้ประโยชน์ที่เหมาะสมกับธรรมชาติของความรู้ สังคมศาสตร์ เพราะหากผลกระทบจำนวนมากเกิดขึ้นผ่านกระบวนการสะสมและการสนทนาระยะยาว การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างงานวิจัยกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมก็ย่อมจำเป็นต้องพิจารณานอกเหนือกรอบการใช้ประโยชน์ที่มีอยู่เดิม

เมื่อผลกระทบเชิงโครงสร้างกลายเป็นสิ่งที่วัดได้ยาก

การเปลี่ยนแปลงความหมายของการใช้ประโยชน์ที่กล่าวมาในส่วนก่อนหน้าไม่ได้ทำให้บทบาทของสังคมศาสตร์ลดลงโดยตรง หากแต่ส่งผลต่อวิธีที่ผลกระทบของความรู้ถูกมองเห็นและประเมินในระดับนโยบาย ความแตกต่างสำคัญอยู่ที่ลักษณะของผลกระทบที่เกิดขึ้น งานสังคมศาสตร์จำนวนมากสร้างผลกระทบผ่านการเปลี่ยนกรอบความเข้าใจ การนิยามปัญหาใหม่ และการขยายพื้นที่ถกเถียงสาธารณะ กระบวนการดังกล่าวมีลักษณะสะสมและอาศัยระยะเวลา จึงยากต่อการแสดงผลภายในกรอบเวลาของโครงการที่จำกัด

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ (2566) และวิสุทธิ์ เวชวรารณ (2566) เสนอว่าการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยทางสังคมมีธรรมชาติของความรู้เป็นของตนเอง โดยเฉพาะในขั้นตอนของการสร้างองค์ความรู้ การนิยามปัญหา และการก่อรูปความเข้าใจร่วม ก่อนจะนำไปสู่การตัดสินใจเชิงนโยบาย กระบวนการดังกล่าวมิได้เกิดขึ้นภายในช่วงเวลาเดียว หากแต่ต้องอาศัยการสะสมข้อมูล การอภิปราย และการปรับกรอบความคิดของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องหลายฝ่าย การประเมินผลผ่านตัวชี้วัดระยะสั้นจึงอาจไม่สามารถสะท้อนบทบาทของงานวิจัยในขั้นตอนต้นของกระบวนการนี้ได้อย่างครบถ้วน

กรณีการศึกษาชาติพันธุ์และเพศสภาพเป็นตัวอย่งที่แสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงทางกฎหมายต้องอาศัยองค์ความรู้ที่สะสมมานานหลายทศวรรษ งานวิจัยไม่ได้ทำหน้าที่เป็นปัจจัยเดียวของการออกกฎหมาย หากแต่มีบทบาทในการสร้างฐานเหตุผลและชุดคำอธิบายในการอภิปรายสาธารณะ การเปลี่ยนกรอบความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิและความเสมอภาคเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นต่อเนื่องผ่านงานวิชาการ การเคลื่อนไหวทางสังคม และการสนทนาในสื่อสาธารณะ การประเมินผลกระทบผ่านช่วงเวลาโครงการเพียงไม่กี่ปีจึงไม่อาจสะท้อนการทำงานในระดับโครงสร้างดังกล่าวได้อย่างเพียงพอ

ในทำนองเดียวกัน งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในช่วงการดำเนินงานของ สกว. แสดงให้เห็นว่าการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนหรือการเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับรัฐต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้และการจัดการตนเองอย่างต่อเนื่อง ผลกระทบจำนวนมากปรากฏในรูปของการพัฒนาศักยภาพในการตัดสินใจของคนในพื้นที่หรือการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ซึ่งยากต่อการแสดงผลผ่านตัวเลขรายได้ในช่วงเวลาสั้น ๆ

ความไม่สอดคล้องระหว่างธรรมชาติของความรู้และการสร้างผลกระทบกับกรอบการวัดผลดังกล่าวนำไปสู่ภาวะที่งานวิจัยบางประเภทสามารถรายงานผลลัพธ์ได้อย่างชัดเจน ขณะที่งานอีกประเภทหนึ่งต้องอาศัยคำอธิบายเพิ่มเติมเพื่อให้เห็นคุณค่า ความแตกต่างนี้มีได้หมายความว่างานประเภทหลังมี

ผลกระทบน้อยกว่า หากแต่สะท้อนข้อจำกัดของกรอบการประเมินที่ให้ความสำคัญกับผลลัพธ์ที่สามารถวัดได้ภายในระยะเวลาที่กำหนด

บทความนี้มองว่า ความท้าทายสำคัญของสังคมศาสตร์ในบริบทนโยบายร่วมสมัยมิได้อยู่ที่การขาดการใช้ประโยชน์ แต่อยู่ที่การทำให้ผลกระทบเชิงโครงสร้างสามารถถูกอธิบายและรับรู้ได้ภายใต้ระบบประเมินที่เน้นตัวชี้วัดเชิงปริมาณและระยะสั้น คำถามที่ตามมาคือ ความสัมพันธ์ระหว่างงานวิจัยกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมควรถูกทำความเข้าใจอย่างไร

หลักฐานการใช้ประโยชน์แบบสะสมและสร้างการเปลี่ยนแปลงในระยะยาว

การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยสังคมศาสตร์จำนวนมากมิได้ดำเนินไปตามลำดับของการสร้างผลผลิต นำไปใช้ และวัดผลได้ในระยะเวลานาน หากแต่เกิดขึ้นผ่านกระบวนการสะสม การนิยามปัญหา และการเปลี่ยนความเข้าใจในสังคมในระยะยาว ผลกระทบในลักษณะนี้มักไม่ปรากฏในรูปของนวัตกรรมเชิงผลิตภัณฑ์หรือผลลัพธ์ที่สามารถเชื่อมโยงกับงานวิจัยเฉพาะชิ้นได้โดยตรง ส่งผลให้มุมมองต่อการใช้ประโยชน์ดังกล่าวถูกมองว่าจับต้องไม่ได้ภายใต้ระบบประเมินที่เน้นตัวชี้วัดเชิงปริมาณและระยะสั้น อย่างไรก็ตาม การที่ความสัมพันธ์ระหว่างความรู้กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมิได้เป็นเช่นนั้น มิได้หมายความว่าผลกระทบดังกล่าวไม่สามารถอธิบายหรือสังเกตได้เสียทีเดียว เพราะหากพิจารณาอย่างเป็นระบบ จะพบว่าการใช้ประโยชน์แบบสะสมมักทิ้งร่องรอยไว้ในหลายระดับ ทั้งในระดับถ้อยคำ การให้เหตุผลสถาบัน และกระบวนการถกเถียงสาธารณะ ร่องรอยเหล่านี้อาจไม่ได้ปรากฏในรูปของตัวเลขผลผลิต หากแต่สามารถตรวจสอบได้ผ่านเอกสารทางการ การเปลี่ยนถ้อยคำในการอภิปราย การอ้างอิงเชิงนโยบาย และการปรับแนวปฏิบัติของหน่วยงานต่างๆ

หลักฐานระดับถ้อยคำ: การเปลี่ยนกรอบการนิยามปัญหา

ผลกระทบสำคัญประการหนึ่งของงานวิจัยสังคมศาสตร์มักปรากฏผ่านการเปลี่ยนถ้อยคำที่ใช้เรียก อธิบาย และจัดหมวดหมู่ปัญหาสาธารณะ การนิยามปัญหาถือเป็นจุดตั้งต้นที่กำหนดทิศทางของการตัดสินใจ เพราะคำที่ใช้ย่อมกำหนดว่าอะไรถูกมองว่าเป็นสาเหตุ ผลกระทบ และรัฐควรมีบทบาทในลักษณะใด เมื่อกรอบการนิยามปัญหาเปลี่ยนไป ความเป็นไปได้เชิงนโยบายก็ย่อมเปลี่ยนตามไปด้วย

งานศึกษาความเหลื่อมล้ำในสังคมไทยเป็นตัวอย่างที่ชัดเจน ในช่วงเวลาที่มีความยากจนมักถูกอธิบายผ่านตัวชี้วัดรายได้ งานของผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ (2545; 2552) ได้ขยายกรอบการอธิบายไปสู่ความสัมพันธ์ระหว่างทุน เครือข่ายอำนาจ และโครงสร้างเชิงสถาบัน การวิเคราะห์ดังกล่าวทำให้คำอธิบายเรื่อง “ทุนผูกขาด” “การกระจุกตัวของทรัพยากร” หรือ “เครือข่ายอำนาจทางเศรษฐกิจ-การเมือง” กลายเป็นถ้อยคำที่ใช้ในการอภิปรายสาธารณะอย่างแพร่หลาย เมื่อปัญหาถูกนิยามในเชิงโครงสร้างมากกว่าตัวบุคคล การอภิปรายเชิงนโยบายจึงสามารถตั้งคำถามต่อระบบภาษี การกำกับตลาด หรือบทบาทของรัฐได้อย่างมีเหตุผลมากขึ้น การเปลี่ยนกรอบในลักษณะนี้ถือเป็นร่องรอยอย่างหนึ่งของการใช้ประโยชน์ ที่แม้จะไม่ปรากฏในรูปของโครงการหรือผลผลิตเฉพาะหน้าก็ตาม

ในทำนองเดียวกัน งานศึกษาชาติพันธุ์ได้มีส่วนสำคัญต่อการเปลี่ยนถ้อยคำที่ใช้เรียกกลุ่มชาติพันธุ์ในเอกสารสาธารณะ จากมุมมองความมั่นคงที่มีแนวโน้มให้ภาพแทนของกลุ่มชาติพันธุ์ว่าเป็น “ผู้บุกรุก” หรือ “อุปสรรคของการพัฒนา” ไปสู่การพิจารณาในฐานะ “ชุมชนชาติพันธุ์” ที่มีวิถีชีวิต ความรู้ และความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติที่สืบทอดมายาวนาน การเปลี่ยนแปลงถ้อยคำในเอกสารทางการ รายงานวิจัยเชิงนโยบาย และเวทีรับฟังความคิดเห็นสาธารณะ สะท้อนให้เห็นว่ากรอบการนิยามปัญหาได้เปลี่ยนจากความมั่นคงของรัฐไปสู่ประเด็นสิทธิและความหลากหลายทางวัฒนธรรม

ความเปลี่ยนแปลงเชิงถ้อยคำนี้มิได้เกิดขึ้นจากงานวิจัยชิ้นเดียว หากเป็นผลจากการสะสมองค์ความรู้และการถกเถียงต่อเนื่องในวงวิชาการและภาคประชาสังคม

กรณีการศึกษาด้านเพศสภาพและความหลากหลายทางเพศก็แสดงรูปแบบคล้ายคลึงกัน งานของนักวิชาการจำนวนมากช่วยให้คำอธิบายเกี่ยวกับความไม่เท่าเทียมทางเพศเคลื่อนจากกรอบศีลธรรมหรือความเบี่ยงเบนส่วนบุคคลไปสู่การวิเคราะห์เชิงโครงสร้างของสถาบันและบรรทัดฐานทางสังคม การที่ถ้อยคำอย่าง “สิทธิความหลากหลายทางเพศ” หรือ “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” ปรากฏอย่างต่อเนื่องในเอกสารร่างกฎหมาย บทวิเคราะห้เชิงนโยบาย และการอภิปรายสาธารณะ เป็นร่องรอยที่สะท้อนการฝังตัวของกรอบคิดทางวิชาการในพื้นที่สาธารณะ ถึงแม้จะไม่สามารถระบุได้ว่าคำใดมาจากงานวิจัยชิ้นใดโดยตรง แต่การเปลี่ยนนิยามในการอภิปรายย่อมสัมพันธ์กับการผลิตองค์ความรู้ที่ต่อเนื่องยาวนาน

ในมุมมองนี้ หลักฐานระดับถ้อยคำไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการอ้างอิงงานวิชาการโดยตรง แต่ยังรวมถึงการเปลี่ยนกรอบคิดที่ใช้ในเอกสารทางการสื่อสารสาธารณะ และเวทีนโยบาย การติดตามร่องรอยดังกล่าวจะช่วยให้สามารถอธิบายได้ว่า งานวิจัยด้านสังคมศาสตร์มีส่วนต่อการกำหนดความหมายของปัญหาอย่างไร และความหมายใหม่นั้นเปิดหรือปิดความเป็นไปได้เชิงนโยบายแบบใด การใช้ประโยชน์ในระดับนี้จึงเกี่ยวข้องกับการทำให้บางประเด็นปรากฏขึ้นในฐานะปัญหาเชิงโครงสร้าง และเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นของการตัดสินใจร่วมกันในสังคมประชาธิปไตย

หลักฐานระดับเหตุผล: การให้เหตุผลสาธารณะ

หากหลักฐานระดับถ้อยคำแสดงให้เห็นว่าความรู้สังคมศาสตร์มีบทบาทต่อการนิยามว่าปัญหาคืออะไร หลักฐานในระดับเหตุผลจะเป็นส่วนที่สะท้อนบทบาทอีกประการหนึ่งของความรู้ นั่นคือการสร้างชุดเหตุผลที่ใช้

ประกอบการตัดสินใจในกระบวนการทางนโยบายและกฎหมาย การตัดสินใจสาธารณะในสังคมร่วมสมัยจำเป็นต้องอาศัยเหตุผลที่สามารถอธิบาย ตรวจสอบ และสื่อสารต่อสาธารณะได้ งานวิจัยสังคมศาสตร์จึงมิได้ทำหน้าที่เพียงผลิตข้อมูล แต่ยังมีบทบาทในการจัดวางกรอบเหตุผลที่ช่วยให้ข้อเสนอเชิงนโยบายได้รับความชอบธรรมในสายตาของสังคม

ในกรณีการศึกษาความเหลื่อมล้ำ งานวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างทุน เครือข่ายอำนาจ และโครงสร้างเศรษฐกิจไทยมีส่วนสำคัญต่อการทำให้การอภิปรายเรื่องความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจตั้งอยู่บนฐานเหตุผลเชิงโครงสร้างมากขึ้น ข้อถกเถียงเกี่ยวกับภาษี การกระจายทรัพยากร หรือบทบาทของรัฐในการกำกับตลาดไม่ได้อาศัยเพียงความเห็นเชิงอุดมการณ์ หากสามารถอ้างอิงข้อมูลเชิงประจักษ์และกรอบวิเคราะห์ที่พัฒนาขึ้นในวงวิชาการ การที่ประเด็นเหล่านี้ปรากฏในรายงานนโยบาย การอภิปรายสาธารณะ หรือข้อเสนอการปฏิรูปเศรษฐกิจ สะท้อนว่าความรู้ได้ทำหน้าที่เป็นฐานรองรับเหตุผล แม้จะไม่สามารถระบุได้ว่าการตัดสินใจใดเกิดจากงานวิจัยชิ้นใดโดยตรงก็ตาม

บทบาทในลักษณะใกล้เคียงกันปรากฏชัดเจนในประเด็นสิทธิชาติพันธุ์ การสะสมองค์ความรู้ด้านมานุษยวิทยาและชาติพันธุ์ได้ช่วยสร้างกรอบเหตุผลที่อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติในฐานะวิถีชีวิตและสิทธิทางวัฒนธรรม มากกว่าการมองผ่านกรอบความมั่นคงของรัฐเพียงด้านเดียว เมื่อข้อเสนอเกี่ยวกับการคุ้มครองวิถีชีวิตหรือสิทธิในการจัดการทรัพยากรถูกอภิปรายในระดับนโยบาย เหตุผลที่ใช้สนับสนุนข้อเสนอจำนวนมากตั้งอยู่บนข้อมูลภาคสนามและการวิเคราะห์ทางวิชาการที่อธิบายความหลากหลายของรูปแบบการดำรงชีวิตในพื้นที่ต่างๆ การปรากฏของเหตุผลลักษณะนี้ในรายงานการศึกษาเชิงนโยบาย เวทีรับฟังความคิดเห็น หรือเอกสารประกอบการพิจารณากฎหมาย ล้วนเป็นร่องรอยของการใช้ประโยชน์ที่เกิดขึ้นผ่านการสร้างความชอบธรรมทางเหตุผล

ด้านเพศสภาพและความหลากหลายทางเพศ งานศึกษาที่อธิบายความไม่เท่าเทียมในฐานะผลของโครงสร้างทางสังคมและบรรทัดฐานทางวัฒนธรรม มีส่วนสำคัญต่อการเปลี่ยนลักษณะของการอภิปรายจากการถกเถียงเชิงศีลธรรมไปสู่การพิจารณาในฐานะคำถามเรื่องสิทธิและความเสมอภาคตามหลักสิทธิมนุษยชน การอ้างอิงหลักการว่าด้วยศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ความเสมอภาคตามรัฐธรรมนูญ หรือมาตรฐานสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ ในเอกสารเชิงกฎหมายและข้อเสนอเชิงนโยบาย สะท้อนให้เห็นว่ากรอบเหตุผลทางวิชาการได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของการให้เหตุผลเชิงสถาบัน ถึงแม้ว่าความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะเป็นผลจากการทำงานร่วมกันของนักวิชาการ นักกฎหมาย ภาคประชาสังคม และผู้กำหนดนโยบายในระยะยาว

ในแง่นี้ หลักฐานระดับเหตุผลจึงมีได้หมายถึงการอ้างอิงผลงานวิชาการในเชิงบรรณานุกรมเท่านั้น แต่ต้องรวมถึงการที่กรอบวิเคราะห์ ข้อมูลภาคสนาม และหลักการเชิงแนวคิดถูกนำมาใช้เป็นเหตุผลประกอบการตัดสินใจในพื้นที่นโยบาย การติดตามร่องรอยดังกล่าวสามารถทำได้ผ่านเอกสารต่างๆ เช่น เอกสารประกอบร่างกฎหมาย รายงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชน คำอธิบายหลักการของหน่วยงานรัฐ บทวิเคราะห์เชิงนโยบาย เวทีสาธารณะ รวมถึงรายงานข่าวตามสื่อต่างๆ ซึ่งสะท้อนว่าความรู้ได้เข้าไปมีบทบาทในฐานะเครื่องมือของการให้เหตุผล มากกว่าจะปรากฏในฐานะคำแนะนำที่นำไปใช้โดยตรง การใช้ประโยชน์ในระดับนี้จึงเกี่ยวข้องกับการสร้างเงื่อนไขของการตัดสินใจที่ตั้งอยู่บนเหตุผลสาธารณะ อันเป็นองค์ประกอบสำคัญของกระบวนการประชาธิปไตยร่วมสมัย

หลักฐานระดับสถาบัน: การฝังตัวของความรู้ในกติกาและแนวปฏิบัติ

นอกเหนือจากการเปลี่ยนถ้อยคำและและชุดเหตุผลที่ใช้ในการอภิปรายสาธารณะแล้ว การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยสังคมศาสตร์ยังอาจปรากฏผ่านการฝังตัวของความรู้ในระดับสถาบัน กล่าวคือ เมื่อรอบคอบคิด ข้อมูล

หรือข้อเสนอเชิงวิเคราะห์ถูกแปลงให้กลายเป็นกติกา แนวทางปฏิบัติ หรือ มาตรฐานการดำเนินงานขององค์กรต่างๆ ความรู้ย่อมมีผลต่อการตัดสินใจ ในชีวิตประจำวันของรัฐและสังคมอย่างต่อเนื่อง แม้จะไม่ปรากฏในรูปของการอ้างอิงงานวิจัยอย่างชัดเจน

ลักษณะสำคัญของการใช้ประโยชน์ในระดับนี้คือ ความรู้มีได้ทำหน้าที่เป็นคำแนะนำเพียงอย่างเดียว แต่กลายเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างการทำงานที่กำหนดวิธีคิดและวิธีปฏิบัติของสถาบัน ตัวอย่างเช่น งานศึกษาความยากจน และชีวิตคนจนเมืองซึ่งชี้ให้เห็นความสำคัญของเครือข่ายทางสังคม ความไม่มั่นคงด้านที่อยู่อาศัย และความสัมพันธ์กับรัฐ ได้มีส่วนต่อการปรับมุมมองของหน่วยงานพัฒนาเมืองและองค์กรพัฒนาเอกชนบางแห่ง จากการมองชุมชนแออัดในฐานะพื้นที่ปัญหาที่ต้องจัดระเบียบ ไปสู่การยอมรับบทบาทของชุมชนในฐานะผู้มีส่วนศักยภาพในการจัดการตนเอง แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชน การพัฒนาโดยยึดพื้นที่เป็นฐาน หรือการสนับสนุนองค์กรชุมชน จึงปรากฏในคู่มือการดำเนินงาน โครงการพัฒนาเมือง และแนวทางการทำงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในเวลาต่อมา

หรือในกรณีการศึกษาชาติพันธุ์ การสะสมองค์ความรู้ด้านวิถีชีวิต และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติได้มีส่วนสำคัญในการเปลี่ยนแปลงแนวทางการทำงานของหน่วยงานรัฐและองค์กรพัฒนาในพื้นที่ป่าและพื้นที่สูง จากเดิมที่มุ่งควบคุมหรือจำกัดการใช้ทรัพยากร ไปสู่ความพยายามพิจารณารูปแบบการอยู่ร่วมกับทรัพยากรของชุมชนในฐานะองค์ความรู้ท้องถิ่น การปรากฏของแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชน การจัดการทรัพยากรร่วม หรือการมีส่วนร่วมของประชาชนในเอกสารแนวทางปฏิบัติและโครงการพัฒนา สะท้อนให้เห็นว่ากรอบคิดทางมานุษยวิทยาและสังคมศาสตร์ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของการออกแบบนโยบาย แม้จะไม่สามารถระบุได้ว่ามาจากงานวิจัยชิ้นใดชิ้นหนึ่งโดยตรง

ในทำนองเดียวกัน งานศึกษาด้านเพศสภาพและความหลากหลายทางเพศได้มีส่วนต่อการเปลี่ยนแนวทางการดำเนินงานขององค์กรรัฐและสถาบันการศึกษาในหลายระดับ เช่น การจัดทำแนวปฏิบัติเพื่อป้องกันการเลือกปฏิบัติ การปรับรูปแบบการให้บริการสาธารณะให้คำนึงถึงความหลากหลายทางเพศ หรือการบรรจุเนื้อหาเกี่ยวกับสิทธิและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ในหลักสูตรการอบรมเจ้าหน้าที่ การเปลี่ยนแปลงลักษณะนี้สะท้อนว่าความรู้ไม่ได้เพียงเปลี่ยนความคิดของสังคม แต่ยังมีผลต่อวิธีที่สถาบันกำหนดมาตรฐานการปฏิบัติต่อบุคคลและกลุ่มทางสังคมต่าง ๆ ด้วย

หลักฐานระดับสถาบันจึงสามารถสังเกตได้ผ่านเอกสารแนวทางปฏิบัติ คู่มือราชการ หลักสูตรอบรม มาตรฐานการดำเนินงาน หรือกรอบการจัดสรรงบประมาณ ซึ่งสะท้อนการยอมรับรอบคอบประการในระดับองค์กร การติดตามร่องรอยดังกล่าวช่วยให้เห็นว่าการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยสังคมศาสตร์มิได้จำกัดอยู่ที่ช่วงเวลาของโครงการหรือการให้คำปรึกษาเชิงนโยบายเท่านั้น หากแต่ยังดำรงอยู่ในรูปของกติกาและแนวปฏิบัติที่มีผลต่อการตัดสินใจในระยะยาว การฝังตัวของความรู้ในระดับนี้จึงนับเป็นอีกมิติหนึ่งของผลกระทบแบบสะสม ซึ่งทำให้ความรู้ทำหน้าที่เป็นโครงสร้างพื้นฐานทางปัญญาของการดำเนินงานสาธารณะโดยไม่จำเป็นต้องปรากฏอย่างเด่นชัดในฐานะผลผลิตเฉพาะหน้า

หลักฐานระดับกระบวนการ: การเปลี่ยนคุณภาพของการถกเถียงสาธารณะ

นอกเหนือจากการเปลี่ยนภาษา เหตุผล และแนวปฏิบัติของสถาบันแล้ว การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยสังคมศาสตร์ยังปรากฏผ่านการเปลี่ยนแปลงในระดับกระบวนการของการอภิปรายสาธารณะ กล่าวคือ ความรู้มีบทบาทต่อวิธีการที่สังคมตั้งคำถาม รับฟังความเห็นต่าง และใช้เหตุผลร่วมกันในการเผชิญกับความขัดแย้ง ผลกระทบในลักษณะนี้มีได้แสดงออกผ่านผลลัพธ์เฉพาะหน้า

หากแต่ปรากฏในรูปของการยกระดับคุณภาพของการสนทนาและการตัดสินใจในพื้นที่สาธารณะ ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของระบอบประชาธิปไตยร่วมสมัย

งานวิจัยด้านการเมืองและความขัดแย้งในสังคมไทยได้มีส่วนสำคัญต่อการเปลี่ยนวิธีการทำความเข้าใจความเห็นต่าง จากเดิมที่มักอธิบายความขัดแย้งผ่านกรอบความไม่รู้หรือการบิดเบือนข้อมูล ไปสู่การพิจารณาประสบการณ์ทางสังคม ความทรงจำทางประวัติศาสตร์ และเงื่อนไขทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกันของผู้คน งานศึกษาของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2561) ประจักษ์ ก้องกีรติ (2562) และกนกรัตน์ เลิศชูสกุล และคณะ (2567) ซึ่งอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างความเหลื่อมล้ำกับความขัดแย้งทางการเมือง รวมถึงความหลากหลายของความหมายที่ประชาชนให้ต่อประชาธิปไตย ช่วยเปิดพื้นที่ให้การอภิปรายสามารถพิจารณาความเห็นต่างในฐานะความแตกต่างของโลกทัศน์ มากกว่าการลดทอนอีกฝ่ายให้เป็นเพียงผู้กระทำผิดหรือผู้ไม่เข้าใจข้อเท็จจริง การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้สะท้อนว่าความรู้มีบทบาทต่อการสร้างเงื่อนไขของการสนทนาที่ต้องอยู่บนความเข้าใจมากกว่าการตีตรา

ในลักษณะใกล้เคียงกัน งานภาคสนามทางมานุษยวิทยาในพื้นที่ความขัดแย้ง เช่น พื้นที่ชายแดนภาคใต้ ได้ช่วยให้การอภิปรายซึ่งเดิมถูกครอบงำด้วยกรอบความมั่นคงของรัฐสามารถเปิดรับมิติของอัตลักษณ์ ความทรงจำ และความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนมากขึ้น การนำเสนอประสบการณ์ชีวิตของผู้คนในพื้นที่ผ่านงานวิจัย หนังสือ หรือเวทีสาธารณะ ช่วยทำให้ประเด็นความรุนแรงไม่ถูกจำกัดอยู่เพียงการอธิบายเชิงยุทธศาสตร์หรือความมั่นคง แต่ยังเกี่ยวข้องกับความยุติธรรม ความไว้วางใจ และการอยู่ร่วมกันในสังคมพหุวัฒนธรรม การเปลี่ยนกรอบการสนทนาเช่นนี้เป็นร่องรอยของการใช้ประโยชน์ที่เกิดขึ้นผ่านการขยายพื้นที่ของความเข้าใจร่วม

กรณีการเคลื่อนไหวของเยาวชนร่วมสมัยเองก็สะท้อนบทบาทของความรู้ในระดับกระบวนการเช่นเดียวกัน งานศึกษาที่วิเคราะห์ประสบการณ์ชีวิตความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจ และความคาดหวังต่ออนาคตของคนรุ่นใหม่ช่วยให้การอภิปรายเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางการเมืองสามารถตั้งอยู่บนข้อมูล

เชิงประจักษ์มากกว่าการอธิบายผ่านภาพเหมารวมเกี่ยวกับวัยหรืออารมณ์ การปรากฏของข้อถกเถียงที่อ้างอิงข้อมูลสนามและการวิเคราะห์ทาง สังคมศาสตร์ในสื่อสาธารณะ เวทีวิชาการ และการอธิบายเชิงนโยบาย สะท้อนว่า ความรู้ได้ช่วยยกระดับรูปแบบของการโต้แย้งให้ตั้งอยู่บนเหตุผลและหลักฐาน มากขึ้น

หลักฐานระดับกระบวนการจึงจำเป็นต้องรวมถึงการเปลี่ยนลักษณะ ของการอธิบายในพื้นที่สาธารณะ เช่น การที่ประเด็นซึ่งเคยถูกมองว่าเป็น เรื่องส่วนบุคคลหรือศีลธรรมกลายเป็นคำถามเชิงโครงสร้าง การที่ผู้มีส่วน เกี่ยวข้องหลายฝ่ายสามารถใช้ข้อมูลและกรอบวิเคราะห์ร่วมกันในการโต้แย้ง หรือการที่เวทีสาธารณะเปิดพื้นที่ให้เสียงของกลุ่มชายขอบถูกนำเสนออย่าง เป็นระบบ การติดตามร่องรอยดังกล่าวจะทำให้เห็นว่าการใช้ประโยชน์จาก งานวิจัยสังคมศาสตร์มีบทบาทต่อคุณภาพของเหตุผลสาธารณะ ซึ่งเป็นพื้นฐาน ของการตัดสินใจร่วมกันในสังคมประชาธิปไตย แม้จะไม่สามารถแปลงเป็นตัว ชีววัดเชิงสถิติทันทีได้โดยตรงก็ตาม

จากผลลัพธ์สู่ร่องรอย: การปรากฏตัวของการใช้ประโยชน์ในฐานะ กระบวนการสะสม

การอธิบายที่ผ่านมาแสดงให้เห็นว่า การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย สังคมศาสตร์มิได้จำกัดอยู่ที่การถ่ายทอดข้อค้นพบไปสู่การกำหนดนโยบาย และก่อผลกระทบเพียงเท่านั้น หากแต่ยังปรากฏผ่านร่องรอยที่หลากหลาย ทั้งในระดับภาษา เหตุผล สถาบัน และกระบวนการถกเถียงสาธารณะ การติดตามร่องรอยดังกล่าวช่วยให้เห็นว่า ความรู้ทำงานในฐานะเงื่อนไขของ การตัดสินใจ มากกว่าจะเป็นเพียงเครื่องมือในขั้นตอนท้ายของกระบวนการ นโยบาย

การเปลี่ยนกรอบการนิยามปัญหาช่วยเปิดพื้นที่ให้สังคมมองเห็น ประเด็นบางอย่างในฐานะคำถามเชิงโครงสร้าง การสร้างชุดเหตุผลทำให้ข้อเสนอ เชิงนโยบายสามารถตั้งอยู่บนหลักฐานและหลักการที่ตรวจสอบได้ การฝังตัว

ของกรอบคิดในสถาบันทำให้แนวทางปฏิบัติขององค์กรต่างๆ สะท้อนความเข้าใจที่พัฒนาขึ้นในวงวิชาการ และการยกระดับคุณภาพของการถกเถียงสาธารณะ ทำให้ความขัดแย้งสามารถถูกอภิปรายผ่านเหตุผลร่วมมากกว่าการตีตรา ผลกระทบในแต่ละระดับอาจไม่สามารถระบุได้ว่ามาจากงานวิจัยชิ้นใดชิ้นหนึ่ง หากเป็นผลจากการสะสมองค์ความรู้และการสนทนาอย่างต่อเนื่องในระยะยาว

การมองการใช้ประโยชน์ผ่านร่องรอยดังกล่าวมิได้ปฏิเสธความสำคัญของผลลัพธ์เชิงเศรษฐกิจหรือโครงการที่มีเป้าหมายชัดเจน หากแต่เสนอว่าการประเมินคุณค่าของงานวิจัยสังคมศาสตร์ ควรตระหนักถึงลักษณะเฉพาะของธรรมชาติความรู้ที่ทำงานผ่านกระบวนการสะสมและการเปลี่ยนแปลงความเข้าใจร่วม การประเมินเฉพาะผลลัพธ์ที่สามารถวัดได้ในระยะสั้นอาจทำให้บทบาทของความรู้ในฐานะโครงสร้างพื้นฐานทางปัญญาถูกลดทอน ทั้งที่ความเปลี่ยนแปลงเชิงถ้อยคำ เหตุผล สถาบัน และกระบวนการ มีผลต่อทิศทางการตัดสินใจของสังคมในระยะยาว

ในมุมมองนี้ การประเมินการใช้ประโยชน์ของสังคมศาสตร์จึงควรตั้งอยู่บนความเข้าใจว่าผลกระทบอาจปรากฏในรูปของการเปลี่ยนความหมาย การสร้างความชอบธรรม และการปรับแนวปฏิบัติ มากกว่าการผลิตผลลัพธ์ที่แยกขาดจากกระบวนการทางสังคม การเปลี่ยนจุดสนใจจากผลลัพธ์เฉพาะหน้าไปสู่ร่องรอยของกระบวนการสะสม จะช่วยให้สามารถอธิบายบทบาทของงานวิจัยสังคมศาสตร์ได้อย่างสอดคล้องกับธรรมชาติของความรู้ และเปิดพื้นที่ให้การออกแบบกรอบประเมินในบริบทนโยบายร่วมสมัยสะท้อนความหลากหลายของเส้นทางการใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสมยิ่งขึ้น

ตารางดังต่อไปนี้มิได้มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นรายการตรวจสอบ (checklist) ที่ต้องปรากฏครบทุกองค์ประกอบ หากแต่เป็นกรอบเชิงวิเคราะห์สำหรับช่วยระบุและจัดระบบร่องรอยของการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในบริบทที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ในแต่ละกรณีศึกษา ร่องรอยอาจปรากฏเด่นชัดในบางระดับและไม่ปรากฏในระดับอื่น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะของประเด็น ปริมาณของการใช้ความรู้ และช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลง

ตารางแสดงลักษณะของหลักฐานเพื่อการประเมินการใช้ประโยชน์ในฐานะกระบวนการสะสม

ลักษณะของหลักฐาน	สิ่งที่ถูกเปลี่ยน	กลไกของการเปลี่ยน	ร่องรอยเชิงประจักษ์	คำถามประเมินเชิงวิเคราะห์	ระยะเวลา
หลักฐานระดับย่อยคำ	วิธีเขียนปัญหา และตัวแสดง	การทำให้โครงสร้างปรากฏตัวผ่านภาษา และกรอบคิด	- การเปลี่ยนถ้อยคำในเอกสารของรัฐ - คำใหม่ในสื่อและเวทีสาธารณะ - การเลิกใช้คำเดิมที่อาจเป็นปัญหา	- ปัญหาถูกเขียนต่างไปจากเดิมหรือไม่ - ใครเริ่มใช้กรอบใหม่นี้ก่อน - ถ้อยคำดังกล่าวแพร่กระจายอย่างไร	ระยะกลางถึงยาว
หลักฐานระดับเหตุผล	ชุดเหตุผลที่ให้ความชอบธรรม	ความรู้กลายเป็นฐานเหตุผลของการตัดสินใจตัดสินใจ	- การอ้างกรอบวิชาการในรายงาน กมธ. - หลักการเชิงสิทธิ/ใครสร้างในร่างกฎหมาย - การใช้ข้อมูลวิชาการใน policy debate	- การตัดสินใจถูกอธิบายผ่านเหตุผลชุดใด - เหตุผลใหม่แทนที่เหตุผลเดิมหรืออยู่ร่วมกัน	ระยะกลางถึงยาว
หลักฐานระดับสถาบัน	กติกาและแนวปฏิบัติ	การฝังตัวของกรอบคิดในสถาบัน	- คู่มือ/มาตรฐานใหม่ - หลักสูตรอบรมเจ้าหน้าที่ - การจัดสรรงบประมาณแบบใหม่	- แนวปฏิบัติต้องครบถ้วนจริงหรือเพียงถ้อยคำ - ความรู้ถูกทำให้เป็นกิจวัตร (routine) หรือยัง	ระยะยาว
หลักฐานระดับกระบวนการ	คุณภาพของการถกเถียงสาธารณะ	การยกระดับรูปแบบของเหตุผลโดยรวม	- การใช้ข้อมูลและงานวิจัยในการโต้แย้ง - เวทีรับฟังที่มีการอ้างหลักฐาน - การลดการตีตราเชิงศีลธรรม	- การอภิปรายตั้งอยู่บนข้อมูลมากขึ้นหรือไม่ - ฝ่ายที่เห็นต่างใช้กรอบคิดเดียวกันหรือไม่	ระยะยาว

แม้การวิเคราะห์ในบทความนี้จะแยกการใช้ประโยชน์ออกเป็นสี่ระดับ ได้แก่ ภาษา เหตุผลสาธารณะ สถาบัน และกระบวนการถกเถียง เพื่อความชัดเจนในการอธิบาย อย่างไรก็ตาม ระดับทั้งสี่ก็มีความเชื่อมโยงกันในลักษณะของกระบวนการต่อเนื่องของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

โดยทั่วไป การเปลี่ยนแปลงมักเริ่มต้นจากระดับภาษา เมื่อกรอบการนิยามปัญหาหรือคำอธิบายบางอย่างทำให้ประเด็นทางสังคม “มองเห็นได้” ในลักษณะใหม่ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะเปิดพื้นที่ให้เกิดการจัดวางเหตุผลสาธารณะในรูปแบบใหม่ กล่าวคือ สิ่งที่เคยถูกอธิบายผ่านความเชื่อหรือการตีความเฉพาะกลุ่มสามารถถูกอภิปรายผ่านหลักฐานและกรอบวิเคราะห์ที่ตรวจสอบได้ เมื่อกรอบเหตุผลดังกล่าวได้รับการยอมรับในระดับหนึ่ง ก็มีแนวโน้มถูกแปลงให้กลายเป็นแนวทางปฏิบัติ กติกา หรือมาตรฐานของสถาบันต่างๆ ทำให้ความรู้ไม่เพียงอยู่ในระดับการอภิปราย หากแต่ฝังตัวในกระบวนการตัดสินใจและการดำเนินงานในชีวิตประจำวันของรัฐและองค์กร

ในขณะเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงในระดับสถาบันย่อมส่งผลย้อนกลับไปยังระดับกระบวนการของการถกเถียงสาธารณะ โดยกำหนดเงื่อนไขว่าประเด็นใดสามารถถูกหยิบยกขึ้นอภิปรายได้อย่างชอบธรรม และการอภิปรายควรตั้งอยู่บนรูปแบบของเหตุผลเช่นใด กระบวนการดังกล่าวทำให้การใช้ประโยชน์จากความรู้มีได้สิ้นสุดที่ระดับใดระดับหนึ่ง หากแต่ดำเนินไปในลักษณะของวงจรที่เชื่อมโยงและเสริมแรงกันอย่างต่อเนื่อง ในมุมมองนี้ การแยกระดับทั้งสี่จึงเป็นเพียงเครื่องมือเชิงวิเคราะห์ ขณะที่ในความเป็นจริง การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยสังคมศาสตร์เกิดขึ้นผ่านการเคลื่อนที่ข้ามระดับเหล่านี้อย่างต่อเนื่องและไม่เป็นเส้นตรง

จากหลักฐานสู่กรอบประเมินที่สอดคล้องกับธรรมชาติของความรู้ สังคมศาสตร์

กล่าวได้ว่าการอภิปรายที่ผ่านมาได้ชี้ให้เห็นประเด็นสำคัญร่วมกันประการหนึ่ง กล่าวคือ ปัญหาของการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยสังคมศาสตร์ในประเทศไทยมิได้เกิดจากการขาดผลกระทบต่อสังคม หากแต่ยังเกี่ยวข้องกับความไม่สอดคล้องกันระหว่างธรรมชาติของความรู้กับการประกอบการประเมินที่ใช้ในระดับนโยบาย คำถามสำคัญที่ตามมาจึงมิใช่ว่างานสังคมศาสตร์มีผลกระทบหรือไม่ แต่เป็นคำถามว่าระบบประเมินสามารถมองเห็นผลกระทบในลักษณะดังกล่าวได้อย่างไร ในบริบทที่การลงทุนด้านวิจัยยังจำเป็นต้องอาศัยความรับผิดชอบต่อสาธารณะและการรายงานผลต่อผู้กำหนดนโยบาย การวิจัย การปฏิเสธการประเมินผลโดยสิ้นเชิงย่อมไม่ใช่ทางเลือกที่เป็นไปได้ แต่ในขณะเดียวกัน การยืนยันที่จะใช้กรอบประเมินแบบเดิมเพียงชุดเดียวก็อาจทำให้ความรู้ซึ่งทำงานผ่านกระบวนการสะสมและการเปลี่ยนแปลงความเข้าใจร่วมถูกลดทอนความสำคัญ

หลักการออกแบบกรอบประเมินที่สอดคล้องกับผลกระทบแบบสะสม

การออกแบบกรอบประเมินสำหรับงานวิจัยสังคมศาสตร์จำเป็นต้องตั้งอยู่บนความเข้าใจว่า ผลกระทบจำนวนมากมิได้ปรากฏในรูปของผลลัพธ์ที่สามารถเชื่อมโยงกับโครงการเฉพาะชิ้นได้โดยตรง กระบวนการสะสมขององค์ความรู้ การถกเถียง และการปรับเปลี่ยนความเข้าใจร่วมในสังคม ก็มีความสำคัญ กรอบประเมินที่ยึดตรรกะแบบเดิมเพียงชุดเดียวอาจไม่สามารถสะท้อนลักษณะเฉพาะของความรู้ประเภทนี้ได้อย่างครบถ้วน การพัฒนากรอบประเมินจึงควรยึดหลักการสำคัญอย่างน้อยสี่ประการดังต่อไปนี้

ประการแรก ควรเปลี่ยนจุดเน้นจากผลลัพธ์ปลายทางไปสู่เส้นทางของการใช้ประโยชน์ นั่นคือ แทนที่จะตั้งคำถามเพียงว่างานวิจัยชิ้นหนึ่งนำไปสู่กฎหมายหรือนโยบายใดโดยตรงหรือไม่ การประเมินควรพิจารณาว่างานวิจัยมี

ส่วนในขั้นตอนใดของกระบวนการ เช่น การนิยามปัญหา การสร้างฐานเหตุผล การเปิดพื้นที่ให้เสียงของกลุ่มที่เคยถูกมองข้าม หรือการปรับแนวปฏิบัติของสถาบัน การมองผลกระทบในฐานะเส้นทางการทำงานของความรู้จะช่วยให้สามารถอธิบายบทบาทของความรู้อยู่ในแต่ละช่วง ซึ่งมีกลุ่มมองข้ามภายใต้กรอบประเมินแบบเดิม

ประการที่สอง ควรยอมรับลักษณะของการก่อรูปผลกระทบแบบสะสม และการมีส่วนร่วมของหลายฝ่าย กล่าวคือ งานวิจัยสังคมศาสตร์จำนวนมาก มิได้เป็นปัจจัยเดียวที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลง แต่ทำงานร่วมกับการเคลื่อนไหวทางสังคม การอภิปรายในสื่อ และการตัดสินใจของผู้กำหนดนโยบาย การประเมินจึงไม่ควรมุ่งพิสูจน์ความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลแบบหนึ่งต่อหนึ่ง แต่ควรพิจารณาว่า องค์ความรู้ดังกล่าวมีส่วนต่อการสร้างกรอบคิดหรือเหตุผลที่ถูกนำไปใช้ในพื้นที่สาธารณะอย่างไร การยอมรับการมีส่วนร่วมแบบนี้จะช่วยหลีกเลี่ยงการเรียกร้องหลักฐานที่เกินจริงและสอดคล้องกับธรรมชาติของกระบวนการทางสังคม

ประการที่สาม ควรกำหนดให้ร่องรอยของการเปลี่ยนแปลงเป็นหน่วยของหลักฐานที่ตรวจสอบได้ การเปลี่ยนถ้อยคำในเอกสารราชการ การอ้างกรอบการวิเคราะห์ในรายงานคณะกรรมการสิทธิ การปรับคู่มือปฏิบัติงาน หรือการเปลี่ยนลักษณะของการอภิปรายในเวทีสาธารณะ ล้วนเป็นหลักฐานที่สามารถสืบค้นและตรวจสอบได้ แม้จะไม่อยู่ในรูปของตัวเลขหรือผลผลิตเชิงนวัตกรรมก็ตาม การจัดระบบหลักฐานในลักษณะนี้ช่วยให้การประเมินไม่ต้องพึ่งพาเพียงตัวชี้วัดเชิงปริมาณ แต่ยังคงรักษามาตรฐานของความโปร่งใสและความรับผิดชอบต่อสาธารณะได้

ประการที่สี่ ควรคำนึงถึงมิติของเวลาและความต่อเนื่องของกระบวนการ กล่าวคือ ผลกระทบเชิงโครงสร้างมักต้องอาศัยระยะเวลาที่ยาวนานกว่ารอบโครงการหนึ่งรอบ การประเมินจึงอาจต้องพิจารณาผลลัพธ์ในระดับโปรแกรม การวิจัยและการติดตามผลกระทบ มากกว่าการประเมินรายโครงการเพียง

อย่างเดี่ยว แนวทางดังกล่าวเปิดพื้นที่ให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างโครงการหลายชิ้นที่มีข้อเสนอร่วม แนวทางร่วมหรือส่งเสริมกัน ร่วมกันสร้างการเปลี่ยนแปลงในระดับถ้อยคำ เหตุผล สถาบัน และกระบวนการได้ในระยะยาว

ทั้งนี้ หลักการทั้งสี่ประการนี้มีได้มุ่งแทนที่กรอบการประเมินที่ให้ความสำคัญกับผลลัพธ์เชิงเศรษฐกิจหรือผลิตภัณฑ์เชิงนวัตกรรม แต่เสนอให้ขยายขอบเขตของสิ่งที่สามารถนับเป็นหลักฐาน เพื่อให้สอดคล้องกับธรรมชาติของความรู้สังคมศาสตร์มากยิ่งขึ้น การยอมรับเส้นทางการเปลี่ยนแปลงการสะสมขององค์ความรู้ การใช้ร่องรอยเป็นหลักฐาน และความอ่อนไหวต่อมิติของเวลา ถือเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการพัฒนากรอบประเมินที่สามารถอธิบายคุณค่าของสังคมศาสตร์ได้อย่างมีเหตุผลภายใต้บริบทนโยบายร่วมสมัย

วิธีการเก็บหลักฐานและการสืบย้อนร่องรอยของการใช้ประโยชน์

นอกเหนือจากการเสนอหลักการออกแบบกรอบการประเมินที่สอดคล้องกับธรรมชาติของผลกระทบแบบสะสม คำถามสำคัญที่ตามมาคือ การประเมินดังกล่าวจะสามารถดำเนินการได้อย่างไรในทางปฏิบัติ โดยเฉพาะเมื่อการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยสังคมศาสตร์มิได้ปรากฏในรูปของความสัมพันธ์ที่สามารถระบุได้อย่างตรงไปตรงมา ความท้าทายจึงอยู่ที่การพัฒนาวิธีการสืบย้อนร่องรอยของความรู้เพื่อทำความเข้าใจว่าความรู้เข้าไปมีบทบาทในกระบวนการทางสังคมอย่างไร

การสืบย้อนร่องรอยในที่นี้มิได้หมายถึงการพิสูจน์ว่างานวิจัยชิ้นหนึ่งเป็นสาเหตุโดยตรงของการเปลี่ยนแปลงใด แต่เป็นการติดตามว่ารอบคืดถ้อยคำ หรือเหตุผลทางวิชาการ ได้เคลื่อนผ่านพื้นที่ต่าง ๆ อย่างไร ตั้งแต่วงวิชาการ สื่อสาธารณะ ภาครัฐประชาสังคม ไปจนถึงหน่วยงานรัฐ วิธีการดังกล่าวมีความใกล้เคียงกับการแกะรอยเพื่อค้นหาหลักฐานสนับสนุนในการวิจัยทางสังคมศาสตร์เชิงคุณภาพ ซึ่งมุ่งทำความเข้าใจลำดับเหตุการณ์และกลไกของการเปลี่ยนแปลงมากกว่าการพิสูจน์ความสัมพันธ์เชิงสถิติแบบตรงไปตรงมา

แนวทางหนึ่งคือการวิเคราะห์เอกสารเชิงเปรียบเทียบในช่วงเวลาแตกต่างกัน เช่น การเปลี่ยนถ้อยคำในร่างกฎหมาย รายงานคณะกรรมการหรือยุทธศาสตร์ระดับชาติ ที่สามารถสะท้อนการเปลี่ยนกรอบการนิยามปัญหาได้อย่างชัดเจน เช่น การปรากฏของคำอธิบายเกี่ยวกับสิทธิชุมชน ความหลากหลายทางเพศ หรือความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างในเอกสารทางการที่ต่างไปจากช่วงเวลาก่อนหน้า การเปรียบเทียบเอกสารในลักษณะนี้ช่วยให้เห็นการฝังตัวของกรอบคิดทางวิชาการโดยไม่จำเป็นต้องอาศัยการอ้างอิงผลงานวิจัยโดยตรง

อีกแนวทางหนึ่งคือการติดตามเครือข่ายของการอ้างอิงและการเคลื่อนที่ของแนวคิด ซึ่งอาจครอบคลุมทั้งบทความวิชาการ รายงานนโยบาย บทความสื่อ หรือเวทีสาธารณะ การปรากฏซ้ำของแนวคิดบางประการในพื้นที่ที่แตกต่างกันสะท้อนว่าความรู้ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของการอภิปรายร่วม แม้ไม่สามารถระบุจุดเริ่มต้นที่แน่นอนได้ การวิเคราะห์ลักษณะนี้ช่วยอธิบายว่าความรู้ทำงานผ่านการแพร่กระจายและการแปลความหมาย มากกว่าการถ่ายทอดแบบตรงตัวจากนักวิจัยไปยังผู้กำหนดนโยบาย

ในระดับสถาบัน การสัมภาษณ์เชิงลึกและการศึกษากระบวนการตัดสินใจภายในองค์กรสามารถช่วยให้เห็นว่ากรอบคิดทางวิชาการมีบทบาทต่อการกำหนดแนวปฏิบัติอย่างไร เจ้าหน้าที่รัฐหรือผู้ปฏิบัติงานจำนวนมากอาจไม่ได้อ้างอิงงานวิจัยโดยตรง แต่รับอิทธิพลจากหลักสูตรอบรม คู่มือการทำงาน หรือเครือข่ายผู้เชี่ยวชาญที่พัฒนามาจากองค์ความรู้ในวงวิชาการ การติดตามเส้นทางของความรู้ในลักษณะนี้ช่วยให้เห็นการฝังตัวของความรู้ในระดับปฏิบัติการที่เป็นกิจวัตรซึ่งมักไม่ปรากฏในรายงานผลโครงการ

นอกจากนี้ การวิเคราะห์เวทีสาธารณะและสื่อร่วมสมัยยังเป็นอีกช่องทางหนึ่งของการสืบย้อนร่องรอย การเปลี่ยนลักษณะของข้อถกเถียง เช่น การเพิ่มการอ้างอิงข้อมูลภาคสนาม การใช้ภาษาแนวสิทธิมนุษยชน หรือการลดการตีตราทางศีลธรรม สามารถสะท้อนการยกระดับคุณภาพของเหตุผล

สาธารณะได้ การติดตามการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวผ่านบันทึกการประชุม
เวทีรับฟังความคิดเห็น หรือสื่อมวลชนจะช่วยให้การประเมินสามารถจับ
ผลกระทบในระดับกระบวนการได้มากขึ้น

อย่างไรก็ตาม การใช้วิธีการสืบย้อนร่องรอยจำเป็นต้องตั้งอยู่บนหลัก
ความระมัดระวังทางวิชาการ การพบความคล้ายคลึงของภาษา หรือการปรากฏ
ของแนวคิดในพื้นที่นโยบายมิได้เพียงพอที่จะสรุปความสัมพันธ์เชิงเหตุและ
ผลโดยตรง การประเมินจึงอาจใช้หลักฐานหลายประเภทประกอบกัน เช่น
เอกสาร การสัมภาษณ์ และลำดับเหตุการณ์ เพื่อสร้างคำอธิบายที่มีความน่าเชื่อถือ
มากขึ้น

ในมุมมองนี้ การเก็บหลักฐานสำหรับการประเมินการใช้ประโยชน์
แบบนี้จึงเป็นการปรับวิธีการสืบค้นให้สอดคล้องกับธรรมชาติของกระบวนการ
ทางสังคม การทำให้เส้นทางของความรู้สามารถถูกติดตาม อธิบาย และ
ตรวจสอบได้ เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ช่วยเชื่อมโยงระหว่างการยอมรับผลกระทบ
แบบสะสมกับความจำเป็นของความรับผิดชอบต่อสาธารณะในระบบสนับสนุน
งานวิจัยร่วมสมัย

การประยุกต์กรอบการประเมิน

ตัวอย่างที่ 1 การสืบร่องรอยในกรณีสิทธิความหลากหลายทางเพศ

เพื่อให้กรอบการประเมินที่เสนอในส่วนก่อนหน้ามีความชัดเจนใน
ทางปฏิบัติ ส่วนนี้จะทดลองประยุกต์ใช้แนวคิดเรื่องการสืบย้อนร่องรอยกับ
กรณีการเปลี่ยนแปลงการอภิปรายและกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิของบุคคลที่มี
ความหลากหลายทางเพศในประเทศไทย ตัวอย่างนี้มีได้มุ่งพิสูจน์ความสัมพันธ์
เชิงเหตุและผลระหว่างงานวิจัยชิ้นใดชิ้นหนึ่งกับการเปลี่ยนแปลงทางกฎหมาย
แต่มีเป้าหมายเพื่อแสดงให้เห็นว่า ร่องรอยของความเปลี่ยนแปลงหรือผลกระทบ
ที่เป็นนามธรรมสามารถถูกติดตามและจัดระบบเป็นหลักฐานได้อย่างไร
ดังต่อไปนี้

1. ในระดับของการนิยามปัญหาที่อาศัยหลักฐานระดับถ้อยคำ งานศึกษาด้านเพศสภาพและความหลากหลายทางเพศได้ช่วยเปลี่ยนภาษาในการอภิปรายสาธารณะจากกรอบศีลธรรมส่วนบุคคลไปสู่กรอบสิทธิและความเสมอภาค การปรากฏของถ้อยคำ เช่น “สิทธิความหลากหลายทางเพศ” หรือ “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” ในเอกสารเชิงนโยบายและการอภิปรายทางกฎหมาย สะท้อนการเคลื่อนย้ายของกรอบคิดจากพื้นที่วิชาการสู่พื้นที่สาธารณะ การเปรียบเทียบเอกสารในช่วงเวลาต่างกันสามารถแสดงให้เห็นได้ว่าภาษาที่ใช้ในการนิยามประเด็นได้เปลี่ยนไปอย่างไร และการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเปิดความเป็นไปได้เชิงนโยบายแบบใด (ดูตัวอย่างหลักฐาน คณะกรรมการขับเคลื่อนการรับฟังความคิดเห็น และวิเคราะห์ผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากร่างกฎหมายไปสู่ภาคประชาชน, 2566; กรมประชาสัมพันธ์, 2567; สำนักงานเพื่อสิทธิมนุษยชนแห่งสหประชาชาติ, 2568)
2. ในระดับของความชอบธรรมที่อาศัยหลักฐานระดับเหตุผล การอภิปรายเกี่ยวกับการรับรองความสัมพันธ์ของบุคคลเพศเดียวกันมีแนวโน้มอ้างอิงหลักการสิทธิมนุษยชน ความเสมอภาคตามรัฐธรรมนูญ และพันธกรณีระหว่างประเทศมากขึ้นเมื่อเทียบกับการอภิปรายในช่วงก่อนหน้า การตรวจสอบรายงานประกอบ การพิจารณากฎหมาย บันทึกการประชุมของคณะกรรมการสิทธิมนุษยชน หรือบทวิเคราะห์เชิงนโยบาย สามารถช่วยระบุได้ว่ากรอบเหตุผลทางวิชาการเข้าไปมีบทบาทในกระบวนการตัดสินใจอย่างไร แม้ไม่สามารถชี้ชัดว่างานวิจัยใดเป็นต้นทางโดยตรง แต่การปรากฏของเหตุผลในลักษณะสอดคล้องกับกรอบวิเคราะห์ทางวิชาการ สะท้อนการฝังตัวของความรู้ในระดับการให้ความชอบธรรม (ดูตัวอย่างหลักฐาน ศาลรัฐธรรมนูญ, 2564; คณะกรรมการ

วิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมาย
แพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่...) พ.ศ. ..., 2567; อัญชลี จวงจันทร์,
2568)

3. ในระดับกิจกรรมที่อาศัยหลักฐานระดับสถาบัน การจัดทำแนวปฏิบัติ
เพื่อป้องกันการเลือกปฏิบัติในหน่วยงานรัฐหรือสถาบันการศึกษา
การบรรจุเนื้อหาเกี่ยวกับความหลากหลายทางเพศในระเบียบ
หรือการกำหนดมาตรฐานการให้บริการที่คำนึงถึงอัตลักษณ์ทางเพศ
ถือเป็นตัวอย่างของการที่รอบคอบทางวิชาการถูกแปลงให้กลายเป็น
แนวปฏิบัติ การตรวจสอบคู่มือ มาตรฐาน หรือระเบียบภายใน
องค์กรจะช่วยให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงไม่ได้จำกัดอยู่ที่ระดับ
วาทกรรมในสังคม แต่ยังมีผลต่อกติกาในชีวิตประจำวันของสถาบัน
ด้วย (ดูตัวอย่างหลักฐาน มหาวิทยาลัยพะเยา, 2561; มหาวิทยาลัย
มหิดล, 2564; มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2565)
4. ในระดับกระบวนการของการถกเถียงสาธารณะที่อาศัยหลักฐาน
เชิงกระบวนการ การเพิ่มขึ้นของการอ้างอิงข้อมูลเชิงประจักษ์
งานภาคสนาม หรือกรอบสิทธิมนุษยชนในการอภิปรายสื่อและ
เวทีสาธารณะ สะท้อนการยกระดับรูปแบบของเหตุผลร่วม
การวิเคราะห์เนื้อหาในสื่อ การบันทึกเวทีรับฟังความคิดเห็น หรือ
การอภิปรายในรัฐ สภาสามารถช่วยชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลง
ดังกล่าวได้ แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงนี้จะเกิดจากการทำงานร่วมกัน
ของนักวิชาการ ภาคประชาสังคม และผู้กำหนดนโยบาย (ดูตัวอย่าง
หลักฐาน Matichon TV, 2023; ThaiPBS, 2024; ธนธร จิรจุจิเรข,
2025)

ตัวอย่างที่ 2 การสืบร่องรอยในกรณีไร่หมุนเวียน

1. การอภิปรายเกี่ยวกับการใช้พื้นที่ป่าของชุมชนบนพื้นที่สูงในประเทศไทยเคยถูกกำหนดผ่านคำว่า “ไร่เลื่อนลอย” ซึ่งมีนัยของความไม่ยั่งยืนและการทำลายทรัพยากร อย่างไรก็ตาม งานศึกษาทางมานุษยวิทยาและการสังเคราะห์องค์ความรู้ในระยะหลังได้เสนอคำว่า “ไร่หมุนเวียน” เพื่ออธิบายระบบการใช้ที่ดินที่มีวัฏจักรการพักฟื้นและความสัมพันธ์กับระบบนิเวศ การเปลี่ยนแปลงเชิงถ้อยคำดังกล่าวทำให้การปฏิบัติที่เคยถูกมองว่าเป็นปัญหาถูกนิยามใหม่ในฐานะระบบความรู้และวิถีชีวิตของชุมชน การปรากฏของคำว่า “ไร่หมุนเวียน” ในงานวิชาการและเอกสารสาธารณะสะท้อนการเคลื่อนย้ายของกรอบคิดจากมุมมองด้านความมั่นคงไปสู่การอธิบายในฐานะระบบนิเวศและวัฒนธรรม (ดูตัวอย่างหลักฐาน UNESCO, 2015; Geenerly, 2018)
2. เมื่อกรอบการนิยามเปลี่ยนไป การให้เหตุผลเกี่ยวกับการใช้พื้นที่ป่าก็เปลี่ยนตาม งานวิจัยทางมานุษยวิทยาและการจัดการทรัพยากรได้เสนอว่าระบบไร่หมุนเวียนมีความสัมพันธ์กับความหลากหลายทางชีวภาพ วัฏจักรดิน และการจัดการพื้นที่ในระยะยาว ซึ่งแตกต่างจากภาพแทนเดิมที่มองว่าเป็นการทำลายป่า การอภิปรายเชิงนโยบายจึงเริ่มอ้างอิงเหตุผลในลักษณะนี้มากขึ้น โดยใช้ข้อมูลภาคสนามและกรอบวิเคราะห์เชิงนิเวศและวัฒนธรรมเป็นฐาน (ดูตัวอย่างหลักฐาน Greenpeace, 2023; จารึก สิงห์ปรีชา และคณะ. 2565; มูลนิธิสืบสานวัฒนธรรม, 2558)
3. การเปลี่ยนแปลงในระดับเหตุผลบางส่วนได้ถูกแปลงให้กลายเป็นแนวทางปฏิบัติในระดับสถาบัน เช่น การจัดทำแนวทางการจัดการป่าชุมชนที่ยอมรับบทบาทของชุมชนในฐานะผู้มีส่วนร่วมในการดูแลทรัพยากร หรือการนำแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนมาใช้

ในเอกสารเชิงนโยบาย แม้การเปลี่ยนแปลงจะยังไม่เกิดขึ้นอย่างสม่าเสมอในทุกพื้นที่ แต่การปรากฏของแนวคิดดังกล่าวในเอกสารราชการและโครงการพัฒนา แสดงให้เห็นว่ากรอบคิดทางวิชาการเริ่มถูกแปลงให้เป็นแนวปฏิบัติ (ดูตัวอย่างหลักฐาน กรมป่าไม้, 2563; พระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมวิถีชีวิตกลุ่มชาติพันธุ์ พ.ศ. 2568)

4. ในระดับกระบวนการของการถกเถียงสาธารณะที่อาศัยหลักฐานเชิงกระบวนการนอกเหนือจากการเปลี่ยนแปลงในระดับภาษาเหตุผล และสถาบันแล้ว รูปแบบของการถกเถียงสาธารณะเกี่ยวกับไร่หมุนเวียนก็มีแนวโน้มเปลี่ยนไปเช่นกัน การอภิปรายในสื่อและเวทีสาธารณะเริ่มอ้างอิงข้อมูลภาคสนาม งานวิจัย และเสียงของชุมชนมากขึ้น แทนการกล่าวโทษในเชิงเหมารวม การนำเสนอประเด็นดังกล่าวผ่านสื่อสาธารณะและเวทีนโยบายช่วยให้ความซับซ้อนของระบบไร่หมุนเวียนถูกอธิบายผ่านเหตุผลและหลักฐานมากขึ้น (ดูตัวอย่างหลักฐาน The Active, 2026; ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2024; ThaiPBS, 2021)

ตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นว่าการประเมินผลกระทบแบบสะสมดังกล่าวมิได้ต้องการหลักฐานในลักษณะเดิม แต่ต้องการการจัดระบบร่องรอยของความเปลี่ยนแปลงในหลายระดับเพื่อสร้างคำอธิบายที่มีเหตุผล การสับย่อนร่องรอยในลักษณะนี้ช่วยทำให้กระบวนการสะสมของความรู้สามารถถูกอธิบายอย่างเป็นระบบ และทำให้ผลกระทบเชิงโครงสร้างของงานวิจัยสังคมศาสตร์มีสถานะเป็นหลักฐานที่ตรวจสอบได้ภายใต้กรอบความรับผิดชอบต่อสาธารณะ

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการประเมินการใช้ประโยชน์ผ่านการสืบทอดร่องรอยจะช่วยเปิดพื้นที่ให้เห็นผลกระทบของงานวิจัยสังคมศาสตร์ที่มักถูกมองไม่เห็นภายใต้กรอบเชิงเส้น แต่แนวทางดังกล่าวเองก็มิได้ปราศจากข้อจำกัดการพัฒนา กรอบประเมินในลักษณะนี้อาจจำเป็นต้องตระหนักถึงความเสี่ยงทางวิธีวิทยาและจริยธรรม เพื่อหลีกเลี่ยงการอธิบายผลกระทบเกินกว่าหลักฐานที่มีอยู่ หรือการเปลี่ยนการประเมินให้กลายเป็นการสร้างเรื่องเล่าที่ยืนยันคุณค่าของงานวิจัยโดยขาดการตรวจสอบ ดังต่อไปนี้

1. ปัญหาของการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างความรู้กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เพราะผลกระทบเชิงโครงสร้างมักเกิดจากการทำงานร่วมกันของหลายปัจจัย ไม่ว่าจะเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคม สถานการณ์ทางการเมือง สื่อมวลชน หรือแรงกดดันระหว่างประเทศ งานวิจัยจึงแทบไม่เคยเป็นสาเหตุเพียงประการเดียวของการเปลี่ยนแปลง การสืบทอดร่องรอยจึงควรมุ่งอธิบายการมีส่วนร่วมของความรู้ในกระบวนการ มากกว่าการอ้างสิทธิ์ความสำเร็จของผลลัพธ์ การใช้ถ้อยคำที่ระมัดระวัง เช่น การมีบทบาทในการสร้างกรอบเหตุผล หรือการสนับสนุนการอภิปรายสาธารณะ จะช่วยรักษาความแม่นยำของคำอธิบายและลดความเสี่ยงของการสรุปเกินหลักฐาน
2. ความเสี่ยงของการอ่านหลักฐานย้อนหลัง กล่าวคือ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางกฎหมายหรือนโยบายเกิดขึ้นแล้ว ผู้ประเมินอาจมีแนวโน้มคัดเลือกหลักฐานที่สอดคล้องกับผลลัพธ์นั้นโดยไม่ตั้งใจ การตีความเช่นนี้ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างความรู้กับการเปลี่ยนแปลงดูชัดเจนกว่าที่เป็นจริง การประเมินจึงควรพิจารณาหลักฐานในช่วงเวลาที่มีการตัดสินใจยังไม่สิ้นสุด รวมถึงหลักฐานที่สะท้อนความไม่แน่นอนหรือความเห็นต่าง เพื่อหลีกเลี่ยงการสร้างเส้นเรื่องที่เรียบง่ายเกินไปสำหรับกระบวนการทางสังคมที่ซับซ้อน

3. ความเสี่ยงของการทำให้ร่องรอยกลายเป็นตัวชี้วัดเชิงกลไก กล่าวคือ เมื่อกรอบประเมินถูกนำไปใช้ในระบบงบประมาณหรือการรายงานผลองค์กรอาจพยายามผลิตหลักฐานที่แสดงร่องรอยของผลกระทบโดยตั้งใจ เช่น การเพิ่มถ้อยคำบางประเภทในรายงานหรือจัดเวทีสาธารณะเพื่อให้เกิดหลักฐานเชิงเอกสารโดยเฉพาะ หากการประเมินเน้นเพียงการนับจำนวนเอกสารหรือกิจกรรมโดยไม่พิจารณาคุณภาพของการเปลี่ยนแปลง กรอบประเมินใหม่อาจกลายเป็นรูปแบบใหม่ของการแต่งเรื่องในระบบราชการ (bureaucratic fiction) ซึ่งเน้นสร้างภาพของผลกระทบมากกว่าสาระของการเปลี่ยนแปลง ดังนั้นจึงควรมีหลักจริยธรรมหรือธรรมาภิบาลในการประเมิน และการใช้หลักฐานหลายประเภทประกอบกัน เช่น เอกสาร การสัมภาษณ์ และลำดับเหตุการณ์ เพื่อช่วยเพิ่มความน่าเชื่อถือของคำอธิบาย ขณะเดียวกัน การเปิดเผยวิธีการเก็บข้อมูลและเกณฑ์การตีความอย่างโปร่งใสก็เป็นเงื่อนไขสำคัญของความรับผิดชอบต่อสาธารณะ โดยเฉพาะเมื่อผลการประเมินเกี่ยวข้องกับการจัดสรรทรัพยากรวิจัย
4. ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการนิยามผลกระทบ เพราะการเลือกว่าร่องรอยใดนับเป็นหลักฐานย่อมสะท้อนมุมมองของผู้ประเมินและบริบทนโยบายในช่วงเวลานั้น เช่น การให้ความสำคัญกับเอกสารรัฐอาจทำให้บทบาทของภาคประชาสังคมหรือความรู้ท้องถิ่นถูกมองข้าม การประเมินจึงควรเปิดพื้นที่ให้หลักฐานจากหลายแหล่ง รวมถึงเสียงของผู้ได้รับผลกระทบหรือผู้ใช้ความรู้ในระดับพื้นที่ เพื่อหลีกเลี่ยงการทำให้ความรู้บางประเภทมีสถานะเหนือกว่าประเภทอื่นโดยไม่ตั้งใจ

ท้ายที่สุด กรอบการประเมินแบบนี้ได้มีเป้าหมายเพื่อทำให้ผลกระทบของสังคมศาสตร์ดูยิ่งใหญ่เกินจริง แต่เพื่อทำให้กระบวนการสะสมของความรู้

สามารถถูกอธิบายอย่างซื่อสัตย์และตรวจสอบได้ การยอมรับความไม่แน่นอน ความหลากหลายของปัจจัย และข้อจำกัดของหลักฐาน จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ช่วยให้กรอบประเมินดังกล่าวสามารถทำงานได้ทั้งในฐานะเครื่องมือทางวิชาการและกลไกความรับผิดชอบต่อสาธารณะในระบบสนับสนุนงานวิจัยร่วมสมัย

บทสรุป

บทความนี้เสนอว่า ความรู้สังคมศาสตร์ทำหน้าที่เป็นโครงสร้างพื้นฐานทางปัญญาที่หล่อเลี้ยงสังคมประชาธิปไตย เพราะความรู้ทางสังคมศาสตร์ทำให้โครงสร้างอำนาจมองเห็นได้ เปิดเผยเงื่อนไขของความเหลื่อมล้ำ สร้างมุมมองหรือกรอบคิดเพื่ออธิบายความไม่เป็นธรรม และจัดวางกรอบเหตุผลที่ทำให้ความเห็นต่างสามารถถูกอภิปรายได้บนฐานของหลักฐานและความเข้าใจร่วมกัน หากไม่มีโครงสร้างพื้นฐานทางปัญญาเช่นนี้ การตัดสินใจของสาธารณะย่อมตกอยู่ในวงจรของอคติ ความเชื่อส่วนตัว หรืออำนาจที่ไม่ถูกตั้งคำถาม

ปัญหาที่บทความนี้ชี้ให้เห็นจึงไม่ใช่ว่างานสังคมศาสตร์ไม่มีการใช้ประโยชน์ หากแต่อยู่ที่กรอบการประเมินร่วมสมัยมักมองไม่เห็นผลกระทบในลักษณะโครงสร้างพื้นฐานทางปัญญา เพราะมักยึดตรรกะผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรมและระยะสั้นเป็นหลัก เมื่อการใช้ประโยชน์ถูกจำกัดความหมายให้เท่ากับรายได้ ผลผลิต หรือการนำไปใช้โดยตรงในระดับโครงการ ผลกระทบที่เกิดขึ้นผ่านการสะสมของถ้อยคำ เหตุผล การเปลี่ยนแปลงเชิงสถาบัน และกระบวนการที่ตามมาจึงถูกทำให้กลายเป็นสิ่งที่ดูเลือนลาง ทั้งที่แท้จริงแล้วเป็นเงื่อนไขของการตัดสินใจสาธารณะทั้งหมด

ข้อเสนอของบทความนี้จึงอยู่ที่การปรับกรอบการพิจารณาและการประเมินให้สอดคล้องกับธรรมชาติของความรู้สังคมศาสตร์ โดยเสนอว่า การใช้ประโยชน์ของสังคมศาสตร์สามารถถูกทำให้มองเห็นได้ผ่านร่องรอยของการเปลี่ยนแปลงในระดับการนิยามปัญหา การให้ความชอบธรรมเชิงเหตุผล

การฝังตัวในกติกาและแนวปฏิบัติของสถาบัน และการยกระดับคุณภาพของการถกเถียงสาธารณะ การติดตามร่องรอยเหล่านี้มิได้เป็นการลดมาตรฐานของหลักฐาน หากแต่เป็นการขยายความหมายของสิ่งที่นับเป็นหลักฐานให้ครอบคลุมบทบาทเชิงโครงสร้างของความรู้

การอธิบายสังคมศาสตร์ในฐานะโครงสร้างพื้นฐานทางปัญญาในบทความนี้วางอยู่บนเงื่อนไขของสังคมประชาธิปไตยเอง เพราะความเป็นประชาธิปไตยมิได้ตั้งอยู่บนการนับเสียงเพียงอย่างเดียว แต่ยังตั้งอยู่บนความสามารถของสังคมในการนิยามปัญหาอย่างรอบด้าน รับฟังความแตกต่าง และตัดสินใจบนฐานของเหตุผลที่ตรวจสอบได้ หากกรอบการประเมินทำให้ความรู้ที่สร้างเงื่อนไขเหล่านี้ถูกลดทอนคุณค่า ผลที่ตามมาย่อมกระทบต่อความเข้มแข็งของเหตุผลสาธารณะในระยะยาว ดังนั้น บทความนี้มิได้เพียงเสนอเครื่องมือในการประเมินใหม่ แต่ยังชี้ให้เห็นว่า การมองเห็นหรือมองไม่เห็นผลกระทบของสังคมศาสตร์ คือการเลือกว่าจะให้ความสำคัญกับโครงสร้างพื้นฐานทางปัญญาของสังคมเพียงใด การทำให้ร่องรอยของการเปลี่ยนแปลงเชิงถ้อยคำ เหตุผล สถาบัน และกระบวนการถูกนับเป็นหลักฐาน จึงเป็นทั้งข้อเสนอเชิงวิธีวิทยาและจุดยืนเชิงหลักการต่อบทบาทของความรู้ในสังคมประชาธิปไตยร่วมสมัย

เชิงอรรถ

- ¹ บทความนี้พัฒนาจากรายงานการสำรวจข้อมูลแนวทางการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย และการประเมินคุณค่าความรู้ด้านสังคมศาสตร์ ในโครงการจัดทำกรอบการใช้ประโยชน์งานวิจัยและกรอบการประเมินคุณค่าความรู้หรืองานวิจัยด้านสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์ ดำเนินการโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) โดยได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกสว.)

บรรณานุกรม

- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ. (2566). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการสำรวจภูมิทัศน์ความรู้ด้านสังคมศาสตร์ เพื่อพัฒนาระบบวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม.
- กนกรัตน์ เลิศชูสกุล และคณะ. (2567). คิดใหม่การเมืองเรื่อง ‘รุ่น’: กรณีศึกษาความขัดแย้งในครอบครัวไทย. 101 Pub.
- กรมประชาสัมพันธ์. (2567). ไทยนับถอยหลัง 18 มิ.ย. ร่วมฉลอง “ร่างกฎหมายสมรสเท่าเทียม” ความเป็นจริงที่สมบูรณ์. <https://www.prd.go.th/th/content/category/detail/id/39/iid/297979>
- กรมป่าไม้. (2563). คู่มือการดำเนินงานตามพระราชบัญญัติป่าชุมชน พ.ศ. 2562. สำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- คณะกรรมการขับเคลื่อนการรับฟังความคิดเห็นและวิเคราะห์ผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากร่างกฎหมายไปสู่ภาคประชาชน. (2566). รายงานผลการรับฟังความคิดเห็นและการวิเคราะห์ผลกระทบที่ อาจเกิดขึ้นจากร่างกฎหมาย ร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมาย

แพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ ...) พ.ศ. สำนักงานเลขาธิการสภา
ผู้แทนราษฎร.

คณะกรรมการการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวล
กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ ...) พ.ศ. (2567). *บันทึกการประชุม
คณะกรรมการการวิสามัญ ครั้งที่ 5/2567*. [https://www.senate.
go.th/commission_meeting/readfile/177529/33689/2799/
51750](https://www.senate.go.th/commission_meeting/readfile/177529/33689/2799/51750)

จารึก สิงห์ปรีชา และคณะ. (2565). *โครงการประเมินความคุ้มค่าของสถาบันวิจัย
และพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน) ปีงบประมาณ พ.ศ. 2565.
สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)*.

ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ. (2546). *อดีตถึงปัจจุบัน: แนวทางการศึกษากลุ่ม
ชาติพันธุ์ในสามสมัยก่อนมโนทัศน์ชาติพันธุ์อารย สมัยนิยมศึกษา
ชาติพันธุ์อารย และหลังชาติพันธุ์อารยกับการศึกษาในสังคมไทย.
สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม*.

ธนธร จิรจุริช. (2025). *Pride Month 2025: ส่องสถานการณ์สิทธิ LGBTQIAN+
ในไทย-ทั่วโลก*. <https://theactive.thaipbs.or.th/data/lgbtqian-rights>

ธัญญาภัส ทองมุสสิทธิ์. (2562). *กฎหมายต้นแบบในการรับรองและคุ้มครอง
สิทธิการสมรสของบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ (วิทยานิพนธ์
นิติศาสตรดุษฎีบัณฑิต)*. มหาวิทยาลัยศรีปทุม.

นฤพนธ์ ตัววิเศษ. (2556). *วัฒนธรรมอคติทางเพศในสังคมไทย ทศวรรษ
2480 ถึงทศวรรษ 2550*. ศูนย์มานุษยวิทยาลิรินธร (องค์การมหาชน).

นิติ ภาวิกรณ์. (2560). *ชนตก ชาติและชาติพันธุ์*. สำนักพิมพ์สยาม.

นิติ เอียวศรีวงศ์. (2561). *ความเหลื่อมล้ำทางการเมือง*. [https://www.matichon.
co.th/columnists/news_1177141](https://www.matichon.co.th/columnists/news_1177141)

นุริมะห์ ลูติง, และ จุฑามาศ ขวามาลีภรณ์ (บก.). (2563). *คุณค่าและมูลค่า
จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น*. วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์.

บุญเลิศ วิเศษปรีชา. (2560). *เสียงจากเหยื่อของความรุนแรงทางการเมือง (2551-2558)*. รายงานวิจัยเสนอคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

บุญเลิศ วิเศษปรีชา. (2565). *คนจนเมืองที่เปลี่ยนไปในสังคมเมืองที่กำลังเปลี่ยนแปลง: พื้นที่ กรุงเทพฯ และปริมณฑล*. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม.

ปกรณ์ ดิษฐกิจ. (2564). *การจัดการทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาพื้นที่วัดเจดีย์ (ไอ้ไข่) และพื้นที่รายรอบ*. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์.

ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2561). *ประชาธิปไตย: หลากความหมาย หลายรูปแบบ*. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ. (2545). *โครงสร้างและพลวัตทุนไทยหลังวิกฤตเศรษฐกิจ*. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ. (2552). *สู่สังคมไทยเสมอหน้า: การศึกษาโครงสร้างความมั่งคั่งและโครงสร้างอำนาจเพื่อการปฏิรูป*. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม.

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2565). *ประกาศมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เรื่อง แนวปฏิบัติเกี่ยวกับการใช้คำนำหน้านามของนักศึกษา ผู้ปฏิบัติงาน และผู้ติดต่อกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2565*. <https://db.legal.tu.ac.th/wp-content/uploads/2022/12/TU-Title-Usage-Guidelines-2022-v4.pdf>

มหาวิทยาลัยพะเยา. (2561). *ประกาศมหาวิทยาลัยพะเยา เรื่อง แนวทางปฏิบัติการแต่งกายของนิสิตและบัณฑิตที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศ ไม่ตรงกับเพศกำเนิด พ.ศ. 2561*. https://dsa.up.ac.th/public/file_upload/news/ATTACHED_FILE/1523940076.pdf

- มหาวิทยาลัยมหิดล. (2564). *ประกาศมหาวิทยาลัยมหิดล เรื่อง แนวปฏิบัติ
ต่อนักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศ เพศสภาพ หรือเพศภาวะไม่ตรงกับ
เพศกำเนิด พ.ศ. 2564*. [https://sustainability.mahidol.ac.th/
front/template/default/assets/pdf/human-resources/](https://sustainability.mahidol.ac.th/front/template/default/assets/pdf/human-resources/)
- มูลนิธิสานวัฒนธรรม. (2558). *สถานการณ์สิทธิในพื้นที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติ
และการดูแลด้านสุขภาพของชนพื้นเมือง/ชนชาติพันธุ์ในประเทศไทย.
ศูนย์ปฏิบัติการร่วมเพื่อแก้ไขปัญหาประชาชนบนพื้นที่สูง (ศปส.)
ศูนย์พิทักษ์และฟื้นฟูสิทธิชุมชนท้องถิ่น*.
- ราชกิจจานุเบกษา. (2568). *พระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมวิถีชีวิต
กลุ่มชาติพันธุ์ พ.ศ. 2568*. [https://prt.parliament.go.th/server/
api/core/bitstreams/37bded2a-e545-45ea-8cf1-b20e
55daf47c/content](https://prt.parliament.go.th/server/api/core/bitstreams/37bded2a-e545-45ea-8cf1-b20e55daf47c/content)
- วิสุทธิ เวชวรรณ์ (บก.). (2566). *SAC Report ภูมิทัศน์สังคมศาสตร์ไทย:
สถานะ คุณค่า และทิศทางการพัฒนา. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร
(องค์การมหาชน)*.
- ศาลรัฐธรรมนูญ. (2564). *คำวินิจฉัยที่ 20/2564 เรื่อง ประมวลกฎหมายแพ่ง
และพาณิชย์ มาตรา 1448 ขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญหรือไม่*. [https://
www.constitutionalcourt.or.th/occ_web/download/article/
article_20211221153745.pdf](https://www.constitutionalcourt.or.th/occ_web/download/article/article_20211221153745.pdf)
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). (2024). *ไร้พรมแดนและอคติ
ชาติพันธุ์*. <https://www.youtube.com/watch?v=UklnjaPhSSA>
- สำนักงานเพื่อสิทธิมนุษยชนแห่งสหประชาชาติ. (2568). *สำนักงานเพื่อสิทธิ
มนุษยชนแห่งสหประชาชาติยินดีที่ประเทศไทยบังคับใช้กฎหมาย
สมรสเท่าเทียมครั้งประวัติศาสตร์*. <https://thailand.un.org/th/288067>
- สุรพล ใจวงศ์ษา. (2564). *โครงการขับเคลื่อนทุนทางวัฒนธรรมเพื่อยกระดับ
เศรษฐกิจฐานรากและสังคม เมืองแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่. มหาวิทยาลัย
เทคโนโลยีราชมงคลล้านนา*.

- อคิน รพีพัฒน์ และคณะ. (2541). *วิวัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง: รายงานการศึกษาโครงการวิจัยและปฏิบัติการ*. มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาชุมชนเมือง.
- อนุสรณ์ อุณโณ และคณะ. (2565). “ให้มันจบที่รุ่นเรา”: ขบวนการเยาวชนไทยในบริบทสังคมและการเมืองร่วมสมัย. สำนักพิมพ์แสงดาว.
- อนุสรณ์ อุณโณ. (2558). *คืนนี้ไม่มี “ดังคุท”: อำนาจเหนือชีวิตกับการสร้างตัวตนของชาวมลายูในจังหวัดชายแดนภาคใต้*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อัญชลี จวงจันทร์. (2568). *รายงานการศึกษา เรื่อง การสมรสของบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศในประเทศไทย*. สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- Greenery. (2018). เทศกาลที่ชวนมารู้จัก ‘ไรมูนเวียน’ แหล่งผลิตอาหารยั่งยืนของชาวปกาเกอญอ. <https://www.greenery.org/essay-moonvienfest/>
- Greenpeace. (2023). สิทธิชุมชน คนอยู่กับป่า ต้องเป็นสิทธิพื้นฐานในการดำรงชีวิต. <https://www.greenpeace.org/thailand/story/27189/food-agriculture-community-rights-in-forest/>
- Hall, P. A. (1993). Policy paradigms, social learning, and the state: The case of economic policymaking in Britain. *Comparative politics*, 25(3), 275-296.
- Lindblom, C. E., & Cohen, D. K. (1979). *Usable knowledge: Social science and social problem solving*. Yale University Press.
- Matichon TV. (2023). *ประชุมสภาผู้แทนราษฎร พิจารณากฎหมายสมรสเท่าเทียม* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=rN3VFUC-fQw>

- ThaiPBS. (2021). *ทางออกไร่หมุนเวียน สะท้อนวิถีชีวิตคนกับป่า : ประเด็นสังคม* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=LoiS3dsv9Z4>
- ThaiPBS. (2024). *สิทธิ LGBTQ+ ในมุมมองคนดังหลากหลายทางเพศ* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=LoiS3dsv9Z4>
- The Active. (2026). *หวัง รonna ยากๆ – รณว.ทส. รับฟัง เข้าใจ ‘คนอยู่กับป่า’ ดันส่วนร่วมจัดการทรัพยากร คืนสิทธิชุมชน*. <https://theactive.thaipbs.or.th/news/social-movement-20260325>
- UNESCO. (2015). *Shifting Cultivation, Livelihood and Food Security: New and Old Challenges for Indigenous Peoples in Asia*. Bangkok: UNESCO.
- Weiss, C. H. (1979). The Many Meanings of Research Utilization. *Public Administration Review*, 39(5), 426-431.

